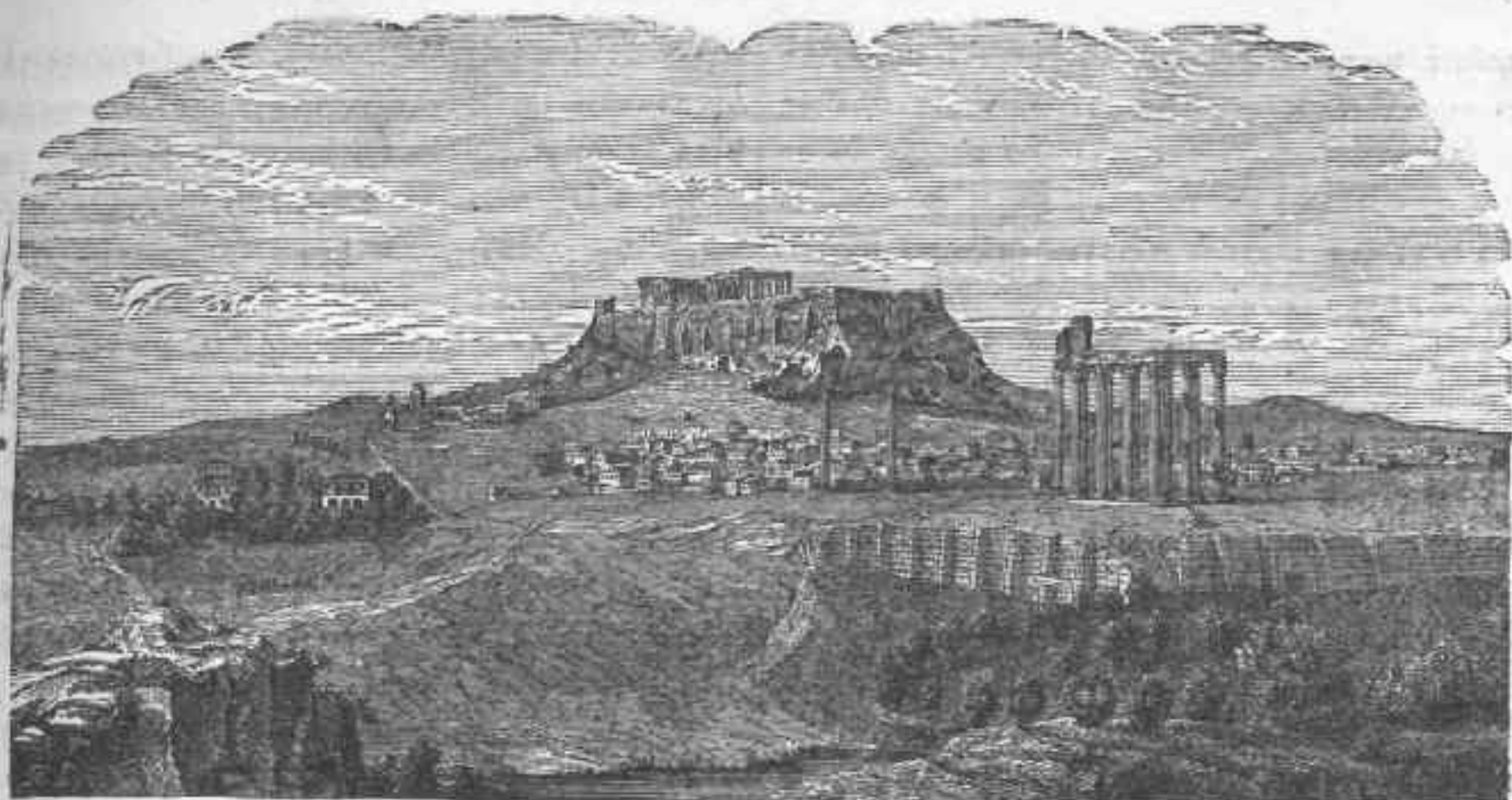

ΠΑΝΔΩΡΑ.

1 ΙΟΥΝΙΟΥ, 1870.

ΤΟΜΟΣ ΚΑ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 485

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΩΣ ΠΕΡΙ ΕΛΛΗΝ. ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.

Ἄν ἡ εἰς τὰ πατρῶα ἀλόγιστος ἐμμονή, ἐπιπροσθούσα τὴν πρόοδον τῶν ἐθνῶν, διὰ τοὺς μὴ τολμῶντας νὰ κινῶσι τι τῶν κακῶς κειμένων, τὴν κοινωνίαν τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν τῶν λαῶν ἐπιμιξίαν κωλύει εἰς στάσιμόν τινα μόνωσιν αὐτοὺς καταδικάζουσα· ἡ ἄνευ ὁμῶς ἐπιγνώσεως τῶν πατρῶων ὀλιγωρία, τὸν ἐθνικὸν φθείρουσα χαρακτῆρα καὶ τὴν προσωπικότητα καὶ αὐτενέργειαν, ἐξασθενίζει τὴν ἠθικὴν δύναμιν, ὅταν μάλιστα ὁ ῥοῦς τῆς τῶν ξενικῶν στοιχείων εἰσαγωγῆς τόσον ᾔηται ὀρμητικὸς, ὥστε λήθῃ τάχιστα ἐπιγίνεται τοῦ παρελθόντος.

Οἱ πρὸ ἡμῶν διεκρίνοντο διὰ τὴν τῶν πατρῶων εὐλαβῆ τήρησιν· τοῦτο δὲ ἔσωσεν ἡμᾶς, διότι ὁ κληρὸς ἐκεῖνος δὲν ἦτο σύστημα σινικῶν τινῶν ἢ βραχμανικῶν παραδόσεων, ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σκότους καὶ τῆς δουλοσύνης εἶχεν ἀποβάλλει τὴν οἰκείαν λάμψιν, περιείχεν αὐτὰ τὰ σπέρματα, ἅτινα ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ καλλιεργήθεντα παρήγαγον τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμόν· οὕτως ἐλληνικόν τι

καλλιτέχνημα, ὅσον καὶ ἂν ἀκρωτηριασθῇ, εἶναι ὁμῶς ἀείποτε σπουδῆς καὶ μελέτης ἄξιον.

Ἀλλ' ἡ τῶν ἐπιγόνων κοινωνία πολλάκις διακρίνεται ἐξ ἐναντίας ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς, τὰ πατρῶα ἀλογίστως ἀποβάλλουσα, πρὸς τὴν ξενοληλίαν ἀκάθεκτος τρέπεται· ἔθεν μετὰ λύπης βλέπει σήμερον ὁ Ἕλλην περιηγητὴς, ἐν πολλαῖς τῶν ἔξω ὁμογενῶν κοινοτήτων, ἱκανῶν Ἑλλήνων τέκνα ἀδιάφορα μὲν ὅλως πρὸς τὴν τῶν πατέρων θρησκείαν, ἄμοιρα δὲ καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν, τέλος σχεδὸν ἀφελληνιζόμενα καὶ σκαιῶς ἐπτοημένα πρὸς τὴν ξένην, ἥτις οὐδὲ υἱοθετεῖ τὰ ἄκληρα καὶ ἄστοργα ἐκεῖνα τέκνα. Ἀλλ', ὦ παῖδες, ἐκτείνετε τὸ βλέμμα ἐπέκεινα δεκάδων τινῶν ἐνιχυτῶν, καὶ ἐρυθριάσατε βλέποντες τοὺς πατέρας διακρινομένους μάλιστα ἐπὶ ξένης ἐκ τοῦ πόθου τῆς πατρίδος, καὶ ἄσβεστον τὸ ἱερὸν τῆς μητροπόλεως πῦρ ὑποτρέφοντας ἐν τῷ διπλῷ τοῦ ναοῦ καὶ τῆς σχολῆς πυρταναίῳ.

Διὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐστίᾳ ταύτῃ τοῦ ἐλληνισμοῦ τῇ ὀπωσθήποτε καθεστηκυίᾳ, ἐν τῷ μέσῳ τῶν πολυλαχόθεν ἐπαπειλούντων αὐτὸν κινδύνων, καιρὸς εἶναι νὰ συμφρονήσωμεν, ὅπως τῶν χαμαιζήλων καὶ ἐφημέρων παθῶν ἡ πνοὴ παύσῃ ποτὲ μαραίνουσα τὰ τρυφερά αὐτοῦ βλαστήματα· ἕκαστος δὲ ὑμῶν, στρέφων τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ἐξ οἰκείας προαιρέσεως

κακῶς ἔχοντα, ἐπενέγκη τὸ καθ' ἑαυτὸν τὴν δυνα-
τὴν θεραπεῖαν. Καιρὸς εἶναι, λέγω, ν' ἀναλογισθώ-
μεν καὶ περισώσωμεν τὸν πατρῶον κλῆρον, ὃν ἀ-
στόργως πολλάκις σπαταλῶμεν ἢ νοθεύομεν, αὐτῷ
δὲ ὅ,τι ἐκ τοῦ ἐσπερίου πλούτου καλὸν νὰ προσοι-
κειώσωμεν.

Κατὰ τὴν χαρμόσουν λοιπὸν ταύτην ἑορτὴν,
καθ' ἣν ἀτενίζοντες εἰς τὰς εὐθύμους καὶ εὐκινήτους
ὄψεις τῆς περὶ ὑμᾶς ὁμογενοῦς ταύτης νεολαίας,
προσερχομένης σήμερον νὰ δώσῃ λόγον τῆς κατὰ
τὸν παρερχόμενον σχολικὸν ἐνιαυτὸν προόδου αὐτῆς,
ἀναπτεροῦμεν τὰς ἡμετέρας ἐλπίδας ἐνώπιον τοῦ
παρηγόρου τούτου θεάματος, εὐτυχέστερον τὸ μέλ-
λον τῆς πατρίδος ἀναπλάττοντες· παριστάμενος
ἐγὼ, κατὰ τὴν λῆξιν τοῦ δεκάτου ἐβδόμου τούτου
ἔτους, ὅπως, κατὰ τὸ καλῶς παρ' ἡμῖν κείμενον ἔ-
θιμον, προλογίσω ἐν τῇ σεμνῇ ταύτῃ ὁμηγύρει, ἣν
διὰ τῆς ὑμετέρας τιμῶντες παρουσίας ἐμψυχοῦτε
τοὺς ἀγῶνας τῆς μελλούσης νὰ διαδεχθῇ ὑμᾶς γε-
νεᾶς, μέλλω νὰ διαλάβω βραχέει τινὰ περὶ τῆς καθ'
ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης καὶ ἰδιαίτέρως περὶ
ἐλληνικῆς ἀγιογραφίας καὶ ταῦτα ἐκ τοῦ προχεί-
ρου, διότι ἀντικαθιστῶ, πρὸ τινων μόνον ἡμερῶν
κωλυόμενον, τὸν ἀναλαβόντα ν' ἀπαγγεῖλῃ σήμερον
τὸν νενομισμένον λόγον.

Α'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ.

Εἰς ἐκδήλωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος πᾶ-
σαι συντελοῦσιν αἱ καλλιτεχνίαι ἐκάστη τὴν ἑαυτῇ
ιδιάζουσαν μορφήν παρέχουσαι, οὕτω δὲ μόνον καὶ
τοῦ ὑψίστου αὐτῶν ἐφικνοῦνται προσορισμοῦ· διότι
τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο ἀποκαλύπτει ἐν τῷ νῷ τὸν κάλ-
λιστον κατ' ἰδέαν κόσμον, οὗτινος ἡ ἀνθρωπίνη πεί-
ρα ἄμαυρά μόνον παρέχει ἀπεικονίσματα. Ὅθεν πρὶν
ἢ μεταδῶμεν εἰς τὴν κυρίαν τοῦ ἡμετέρου λόγου ὑ-
πόθεσιν, θέλομεν προθεωρήσει διὰ βραχείων τὴν καθ'
ἡμᾶς κατάστασιν τῶν διαφορῶν τῇ λατρείᾳ ὑπη-
ρετοῦσων τεχνῶν.

1) Περὶ ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, κατὰ τὴν εὐρυτέραν αὐτῆς ἐν-
νοίαν, εἶναι ἡ γενικωτάτη τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν,
δι' ὧν κοσμεῖται καὶ αἱ κατασκευάζει τόπον ἐπι-
τήδειον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ χριστιανισμὸς προσωκειώθη τὴν
ἐλληνικὴν τέχνην, δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν σαφῶς τὴν
ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ εἰς τὸ χριστιανικὸν εἶδος μετά-
θασιν. Γνωστὸν εἶναι, ὅτι τὸ σχῆμα τῆς ἐλληνικῆς
στοᾶς καὶ ἰδίως τῆς βασιλικῆς ἐχρησίμευσεν εἰς χρι-
στιανικὸν ναὸν, τὸν ὅρισμὸν τῶν μερῶν αὐτῆς με-
ταβιβάσας. Τὸ κάλλιστον δὲ τῶν τηρουμένων τοῦ
σχήματος τούτου παράδειγμα εἶναι ἡ ἐν Θεσσαλο-

νίκῃ σωζομένη λίαν ἀξιοσπούδαστος βασιλικὴ τοῦ
Ἀγ. Δημητρίου ἡεὶς ἰσλαμικὸν ναὸν μεταπειποιημένη.
Εἶτα τὸ ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς ἐν χρήσει πε-
ριφερὲς εἶδος, τὸ ἐκ τῆς περιφεροῦς ἐκπηγάσαν ἀψι-
δος, ἀναπτύχθην ἐν τῷ ἐν Ῥώμῃ πνεύματι καὶ τελειω-
θὲν ἐν τῇ Ἀγ. Σοφίᾳ, διὰ τῆς προσθήκης θυρίδων ἐν
τῷ οὐρανίσκῳ, ἀπετέλεσε τὸ δεύτερον σχῆμα τοῦ
ἐλληνικοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ. Τοῦτο δὲ, ἐπὶ μᾶλλον
ἐν εἴδει σταυροῦ τροποποιηθὲν, δύναται νὰ θεωρηθῇ
ὡς ἀποτελοῦν ἰδίον τινα τύπον, ὅστις καὶ εἰς ἐλα-
χίστας ὑποκατεκλίθη διαστάσεις, ὡς βλέπομεν ἐν
Ἀθήναις. Τέλος τὸ περιφερὲς σχῆμα, συνδυασθὲν
μετὰ τῆς βασιλικῆς, ἀπετέλεσε τὸ μικτὸν εἶδος, καθ'
ὃ ἀνεκαινίσθη καὶ ὁ ἐνταῦθα ναὸς τῆς Ἀγ. Εἰρήνης.

Πλὴν δὲ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διαγράμματος, ἀ-
πόπειρά τινες ἐγένοντο εἰς προσοικειώσιν τοῦ κοριν-
θιακοῦ ρυθμοῦ καὶ κίονος, ὧν τινες ἐμφαίνουσι κα-
λὸν τι αἶσθημα καὶ εὐφυΐαν. Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ κοσ-
μηματογραφίᾳ ἐπενεώθησαν ἢ κατηρτίσθησαν κομ-
ψά τινα καὶ χαρακτηριστικὰ σχήματα, καθ' ὃ πολ-
λὰ ἐλληνικὰ μετεπλάσθησαν, οἷον οἱ μαίανδροι ἢ,
ὡς ἐν Ἀθῶνι λέγονται, οἱ λαβύρινθοι. Ἀλλ' ἐν γέ-
νει ἡ παρακμὴ προέβη ταχέα, καὶ ὁ κόσμος αὐτῆς
μταίως ἐν τῇ πολυτελείᾳ καὶ τῇ ποικιλίᾳ ζητεῖ
νὰ ὑποκρύψῃ τὴν ἀληθῆ τῆς τέχνης πτωχείαν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν ἐξάγεται, ὅτι ἡ χρι-
στιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι σήμερον παρ' ἡμῖν νε-
κρά, ἂν δὲ που φανῇ ἔχνος τι ζωῆς, τοῦτο ἀνήκει
ὅλον εἰς τὸ παρελθόν. Ὅθεν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς καλ-
λιτέχνους ἀπόκειται, ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τε τοῦ θρη-
σκευτικοῦ αἰσθήματος καὶ τῶν προηγησαμένων ἱ-
στορικῶν σχημάτων, νὰ παραγάγωσιν ἰδίον τινα χα-
ρακτῆρα οὐδὲ τοῦ ἀρχαίου ἀφιστάμενον, οὐδὲ τὴν
ζῶσαν ποικιλίαν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ καλλι-
τέχνου ἀποκλείοντα. Εἴθε δὲ νὰ μὴ πλανηθῶσι κατὰ
τὴν ὑπὸ τῶν προγόνων οὕτω καλῶς μέχρι τοῦδε
διαχαραχθεῖσαν ὁδόν!

2) Περὶ πλαστικῆς.

Ἡ πλαστικὴ καὶ διὰ τὴν παρὰ τοῖς ἔθνοσις ἐκ-
τραχίλιν καὶ διὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐθεωρήθη ὁ
πνευματικώτερος τοῦ χριστιανισμοῦ χαρακτῆρ, τα-
χέως ἐπαυσε χορηγοῦσα τὴν λειτουργίαν αὐτῆς τῇ
ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ· διότι καὶ αὐτὸ τὸ ἐν Πανεάδι
τῆς Φοινίκης ἄγαλμα, τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου (1) ἀ-
ναφερόμενον, ὑπερ προσκύνει γυνὴ γονυπετής, δι-
κνίως ἀμφιβάλλεται, ἂν εἰκόνιζε τὸν Χριστὸν, ἢ
τὸν αὐτοκράτορα Ἀδριανόν (2). Τὰ δὲ μόνα νῦν σω-
ζόμενα γνωστά μοι ἔχοντα πλαστικῆς εἶναι τὸ ἐν Ἀ-
χρίδι ἄγαλμα τοῦ ἁγ. Κλήμεντος τοῦ ἐπιλεγομένου

(1) Ἐκκλησ. ἱστορ. 7. 18.

(2) Ῥωμαῖα λειτουργικ. σιλ. 184—5.

βουλγαροκήρυκος (1) καὶ τὸ ἐκ χρυσαστίχης διά-
κοilon ἐπὶ ξυλίνου πίνακος ἀνάγλυφον τῆς ἐν τῷ
μεγάλῳ σπηλαίῳ εἰκόνης τῆς Θεομήτορος, ὅπερ ἀ-
φελῆς τις παράδοσις ἀποδίδει εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν
Λουκᾶν. Ὡς λείψανον δὲ τῆς χρυσελεφαντίνης το-
ρευτικῆς δυνάμεθ' ἡμεῖς θεωρήσωμεν τὰς δι' ἐπιχρύ-
σεων, ἢ ἐπαργύρων ἐλασμάτων κεκαλυμμένας εἰκό-
νας. Ἡ πλαστικὴ λοιπὸν, ἀποβαλοῦσα τὸν χαρα-
κτῆρα αὐτοτελοῦς καλλιτεχνίας, περιωρίσθη εἰς τὴν
κοσμηματογλυφίαν εἰκονοστασίων καὶ ἀμυδίωνων, εἰς
κατασκευὴν λειψανοθηκῶν, ἁγ. ποτηρίων κτλ. ὧν
πολλὰ δὲν στεροῦνται καλῆς τινος ἰδιορρυθμίας καὶ
ἀξιολόγου πολλάκις ἀπεργασίας, οἷον ἐμφαίνουσι
κάλλιστά τινα κοσμήματα καὶ ἐκ τριχάπτου (filig-
rae.)

Τέλος ὁ πλαστικὸς βίος λειποθυμῶν κατέφυγεν
εἰς τὴν μικρογλυφίαν, ἥτις ἐν τῷ ἐν Ἀθῶνι ἐργα-
στηρίῳ παρήγαγεν ἀξιοσπούδαστά τινα ξύλινα ἐρ-
γα, ἐν οἷς ὑπὸ τῶν γραφικῶν προσόντων ἀντικατέ-
στάθησαν κατὰ συνθήκην τὰ πλαστικά, καὶ αὐθαίρε-
τὸς τις εἰσῆλθῃ πρὸς πικρὴν ἀλλ' ὑπολινθάνουσι χ-
ρακτηριστικαί τινες συνθέσεις καὶ σπέρματα ζωῆς
παρελθόντος τινὸς κόσμου. Περὶ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ
αἰῶνος τούτου ὁ παρ' ἡμῖν γνωστὸς Ἀγαθ' ἄγγελος
ἀπειραῖα τὴν ἀνακαίνισιν τῆς τέχνης ταύτης, ἥ
τις καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ εἰσχυθεῖσα εἶχεν ἀποβάλλει τὸν
ἐθνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Μετὰ ταῦτα δ' ἐνταῦθα
κατασταθεῖς λεληθότως ὑπέστη ζωοφόρον τινὰ ἐπιρ-
ροὴν τῆς προγονικῆς καλλιτεχνίας· ὅθεν ἐξεπόνησεν
ἔργα, ἅτινα, καίτοι μὴ ἀποβάλλοντα τὰ σάβανα τῆς
τεχνοτυπίας, ἐμφαίνουσιν ὅμως διέγερσιν τινα καλ-
λιτεχνικῆς ζωῆς καὶ ἐπληθύνθησαν, ἀλλ' ὀλίγον ἐνοή-
θησαν ἐν παγκοσμίῳ τισὶν ἐλθέσσει, διὰ τὴν περὶ
τῶν ἡμετέρων ἄνοιαν τῶν ἐτπερίων. Ἡ ἱστορικὴ ὁ-
μῶς αὕτη τέχνη συνκαποθνήσκει μετ' ὀλίγον μετὰ
τοῦ Ἀγαθ' ἄγγελου, οὐ τινος οἱ μαθηταί, μὴ δυνά-
μενοι νὰ τηρήσωσι τὴν παράδοσιν, τείνουσιν εἰς τὸ

(1) Ἐπεσκέφθη αὐτὸ κατὰ τὸ 1848 ἐν τῇ αὐτῇ ἀλληλοδι-
δακτικῇ σχολῇ καίτοι δὲ ξύλινον, δὲν μοι ἐφάνη πολὺ τοῦ ἀ-
γίου (τοῦ Θ' αἰῶνος) μεταγενέστερον. Ἀκριβὲς δὲ ποτε ὑπὸ με-
τάλλων κεκαλυμμένον, καὶ διὰ τοῦτο οὕτω περιωρῶν, φορεῖ μί-
τραν, ἥτις ἦτο ποτε μαργαριτοστόλιστος· περὶ δὲ τὸ γλυπτὸν
ἐκώζοντο λείψανα πολυτελοῦς μεταξίνου τάπητος, μαργαριτο-
στολιστοῦ ἐπίσης ποιῆ, ἀλλὰ πιθανῶς νεωτέρου. Ὁ ἅγιος κρα-
τεῖ τὸ εὐαγγέλιον, ὅπερ ἦτο ποτε λιθοκόλλητον, ὡς αἱ χεῖρες
ἦσαν ἐκάργυραι. Ἐπὶ μὲν τῶν γυναικῶν τοῦ σώματος ἦτο φαίνε-
ται ἐπιτελισμένον πλάσμα τι (νεκρία), ἐπὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἦ-
τον ἐπιτελισμένον χρυσοῦν ἔλασμα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σωζο-
μένων ἡλίων. Ἀλλὰ τὸ ξύλον εἶναι σχεδὸν ἀπληροκακωμένον, ὅ-
περ συνετέλεσεν εἰς τὴν παρατέρω διάσωσιν τοῦ γλυπτῶ. Εἶναι
δὲ τοῦτο περιφανὲς, ἱσιμέτρητον, παριστῶν ἄνδρα ἀντωπῶν,
σφρηνοπώγων, φέροντα τὴν συνήθη ἱερατικὴν στολὴν καὶ περὶ
τὴν κεφαλὴν στεφάνην· ἀλλ' ἐκ μόνης παραδόσεως εἶναι γνω-
στὸν οἱ παριστῶν τὸν ἅγ. Κλήμεντα. Καθ' ὅσον δὲ σώζεται ἡ
μνήμη, οὐδέποτε ἀπειδέθη εἰς τὸ γλυπτὸν τοῦτο προσκύνησις, ὅ-
θεν καὶ εὐκόλως μετηνέχθη εἰς τὴν σχολὴν.

ν' ἀποτυπώσωσιν εἰς τὰ λίαν σπάνια αὐτῶν ἔργα τὸν
συνήθη καὶ κοινὸν τῆς μικρογλυφίας χαρακτῆρα.

Ἡ πλαστικὴ, ὅπως μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ
αἰσθήματος σχετιζομένη, φαίνεται σήμερον ἀνατέλ-
λουσα ἐκ τῶν τάφων· διότι ἡ στοργή, ὑποβοηθού-
σης πολλάκις τῆς κενοδοξίας, τὰ μόνον σχεδὸν παρ'
ἡμῖν πλαστικά μνημεῖα ἐν τῷ νεκροταφείῳ ἀνεγεί-
ρει, ἐνθα μετὰ τὴν παιδαριώδη ἀρχαίων στηλῶν μί-
μησιν, ἀναφαίνονται νῦν καὶ καλοὶ τινες αὐτῶν τό-
ποι, μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἔρμου, φιλοτίμως ἐφαρμο-
ζόμενοι ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν γλυπτῶν, τῶν τε ἀδελ-
φῶν Φυτάλη λίαν εὐτεχνῶς πλαστικά ἔργα καὶ τοῦ
ἰω. Κόσσου καλλίστας προτομὰς ἐκπονησάντων. Εὐ-
χόμεθα λοιπὸν σταθερὰν τὴν ἐπίδοσιν τοῦ κλάδου
τούτῳ τούτῳ τῆς πλαστικῆς, δι' οὗ πρόκειται
νὰ λυθῇ καλὸν τι πρόβλημα ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχαίας
τέχνης εἰς χριστιανικὰ μνημεῖα. Ἡ δ' ἐφαρμογὴ οὐ-
δόλως ἀποκλείει τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν αὐτοθυμίαν
τῆς ζωῆς τέχνης· διότι θαυμασίαν τινὰ ποικιλίαν
πρὸς τὴν ἀρχαίαν σχήματα, ὡς μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸ
τὸ ἐσχάτως ἀνεκλυφθὲν πρὸς τὴν ἁγ. Τριάδα πλα-
στικὸν στήλοκρανον, ὅσον ἄλλως μέτριον· καὶ ἂν ἦναι.

3) Περὶ ποιήσεως.

Ἐπειδὴ περὶ τῆς γραφικῆς πρόκειται ἰδιαιτέρως
νὰ διαλάβωμεν, παραλείποντες αὐτὴν ἐνταῦθα, τρο-
χάδην ἐπερχόμεθα τὸ περὶ ἐκκλησιαστικῆς ποιή-
σεως· διότι δὲν προτιθέμεθα νὰ διαλάβωμεν περὶ
τῶν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἡμῶν ἄσμασιν ἐλληγι-
κῶν στοιχείων ῥυθμικῆς καὶ ποιήσεως. Βεβαίως τὸ
λυρικὸν αἶσθημα, ὑψύμενον καὶ ἀγνιζόμενον διὰ τοῦ
θρησκευτικοῦ, κατὰ τὸν χρυσὸν τοῦ χριστιανισμοῦ
αἰῶνα, κάλλιστά τινα καὶ κατανυκτικώτατα παρή-
γαγεν ἄσματα, βαθέως ἐν τῇ καρδίᾳ ἀντηχοῦντα,
ὅσον καὶ ἂν ὑπεισέδουσε πολλάκις τὸ ἀσκητικὸν πνεῦ-
μα. Ἀλλ' ἡ μὲν κυρίως ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίη-
σις εἶναι σήμερον καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ καὶ ἐν τῇ δυ-
τικῇ Ἐκκλησίᾳ νεκρά, ἡ δὲ θύραθεν θρησκευτικὴ
ποίησις ἐν γένει μὲν ὀλίγου εἶναι λόγου ἀξία, παρ' ἡ-
μῖν δὲ σχεδὸν οὐδενός, διὰ τὴν δυστυχῶς ἐπικρα-
τούσαν ἐξασθένεισιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος.

4) Περὶ μουσικῆς.

Ἡ μουσικὴ εἶναι τὸ μυχαίτατον τῶν πατρῶων
κληροδοτημάτων. Τὰ δὲ μελικά θέματα (motifs)
παριστῶσιν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν ἐκπληκτικὴν τινα
ἐκμονήν, δυνάμεν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τῶν
ἀρίων μύθων, οἵτινες, πρὸ ἀμνημονεύτων αἰώνων
πολυειδῶς μετασχηματισθέντες, περισώζονται κοι-
νοὶ ἐν πλείστοις τῶν πάλαι μὲν ὁμοφύλων, παντά-
πασι δὲ νῦν ἀλλοτρίων πρὸς ἄλληλα ἐθνῶν. Ὡς τεκ-
μήριον δὲ ἀναφέρω λόγον, ὃν παρ' ἐπισήμου ποτὲ

μελοποιού ἤκουσα. Προσκληθεὶς οὗτος νὰ κυμβάλῃ παρὰ τῷ σουλτάνῳ Μαχμούδ, οὕτω διέθεσεν αὐτὸν, ὥστε ὁ μονάρχης τῶν πιστῶν κατεδέχθη νὰ καλέσῃ τὸν βέηλον μουσουργὸν εἰς ἀκρόασιν τουρκικοῦ τινος ἄσματος νεωστὶ μελοποιηθέντος. κατ' ἀκριβῆς τι ἐθνικὸν τῶν Τούρκων μελικὸν θέμα. Ἀλλ' ὁ μουσουργὸς, μόλις ἀκούσας, ἐξεπλάγη, διότι τὸ μέλος ἦτο ἐθνικὸν καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Οὐγγαρίας. Ἐρευνήσας δὲ ἀνεῦρε παρὰ τοῖς Τούρκοις σωζόμενα καὶ ἄλλα οὐκ ὀλίγα οὐγγρικά μέλη. Καὶ τότε μὲν ὁ ἀριστοτέχνης ἐκεῖνος μόλις διείδε τὸν ἱστορικὸν λόγον τοῦ πράγματος, σήμερον ὁμῶς γνωστὸν εἶναι, ὅτι τὰ μελικά ἐκεῖνα θέματα, ἀνήκοντα εἰς τοὺς κοινούς πατέρας τῶν Τούρκων καὶ τῶν Οὐγγρων, εἰς τὴν αὐτὴν ὁμοφυλίαν ὑπαγομένων, περισώθησαν λίαν εὐδιάκριτα παρ' ἀμφοτέροις, καὶ ἐν τῷ μέσῳ περιστάσεων τόσῳ βαθέως μεταβαλουσῶν τῶν δύο τούτων ἐθνῶν τὴν οὐσίαν, πλὴν τῶν ἄλλων αἰτίων καὶ διὰ τὴν τοῦ αἵματος διαφορῶς γενομένην ἐπιμιξίαν, ὥστε τὰ ἔθνη ἐκεῖνα χάριν ἀκριβείας καταλέγονται ἔτι μεταξὺ τῶν τῆς μογγολικῆς φυλῆς. Ἄν νῦν διανοηθῶμεν, πόσοι αἰῶνες παρῆλθον ἀφ' οὗ οἱ δύο ἐκεῖνοι λαοὶ καὶ αὐτὴν τὴν μνήμην τῆς κοινῆς καταγωγῆς ἀπέβαλον, μόλις δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τῶν μελικῶν θεμάτων τὸ ἔμμενον. Τίς λοιπὸν δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ εὐλόγως, ἂν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ ὑπολανθάνουσι πλεῖστα τοῦλάχιστον μελικά τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θέματα, ἡ μορφή καὶ οἱ κανόνες τῆς μελωδίας αὐτῶν, καὶ ταῦτα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὄχλου τῶν συναναμιχθέντων βαρβαρικῶν ἀπηχημάτων;

Ἀλλὰ περὶ τῆς ἀξιοσπουδάστου ταύτης ὑποθέσεως ἐνταῦθα μὴ δυνάμενοι ἐκτενῶς νὰ διαλάβωμεν, ὑποδεικνύομεν μόνον, ὅτι δὲν πρέπει ἀβασανίστως καὶ μετὰ νευροπαθοῦς τινος ἀνυπομονησίης ν' ἀποβάλλωμεν τὰ πατρώα. Πῶς λοιπὸν πρέπει ν' ἀνεχόμεθα τὰ ὑπόρρινα ἐκεῖνα ταρερίσματα, τῆς δουλοσύνης ἡμῶν ἀπαίσιον κληρὸν; Οὐχὶ βεβαίως; ἀλλὰ πρέπει πρῶτον νὰ περισυναχθῶσι πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη, μὴ ἀμελουμένης τῆς σπουδῆς ἰδίως τῶν ἰδιομέλων, τῶν ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἀθῶνος, τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ παραδόσεως περισωθέντων, οὐδὲ τῶν λεγομένων κρητικῶν, ἅτινα πιθανῶς ἀκριβοτέρα τηροῦνται ἐν Ἑπτανήσῳ ἢ ἐν τῇ πολυτλήμονι Κρήτῃ. Ἐπειτα πρέπει, ἀποκαθαρθέντων αὐτῶν, ν' ἀνευρεθῇ ὅσον οἶόν τε ἡ οὐσία τοῦ ἀρχαίου μελικοῦ θέματος καὶ ἡ μορφή, ἐρευνωμένης ἐπὶ τούτῳ καὶ τῆς ἀνατολικῆς μουσικῆς καὶ ἰδίως τῆς ἀραβικῆς, διὰ τὰς παλαιὰς ἰσως αὐτῆς σχέσεις πρὸς τὴν ἀρχαίαν καὶ μάλιστα διὰ τὰς ἐπιγενομένας πρὸς τὴν ἡμετέραν. Τέλος διὰ μελοποιῶν δοκίμων, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν εὐρωπαϊ-

κὴν μουσικὴν καλῶς συγκεκριτημένων, νὰ μετενεχθῶσι ταῦτα εἰς τὸ νεώτερον σύστημα τῆς κλίμακος τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, εἰσαγομένης τῆς ἀρμονίας μετὰ προσοχῆς, ἀλλ' οὐδεμιᾶς ἄλλης ἐν αὐτοῖς γινομένης μεταβολῆς. Διότι γνωστὸν εἶναι, ὅτι ἡ ἀρχαία κλίμαξ διέφερε τῆς νεωτέρας, ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν μουσικὴν μεῖζων ἐλευθερία κατελείπετο κατὰ τὴν ἐξαγγελίαν τῶν φωνοσήμων, ἐπεκράτει δὲ ἡ μελωδία, εἰς δὲ τὴν νεωτέραν ἡ ἀρμονία, καὶ ὅτι τέλος σήμερον οὐδὲ πρέπει, οὐδὲ δυνάμεθα ν' ἀποτελέσωμεν ἰδιότροπὸν τι σύστημα μουσικῆς, ὅπερ ἀπαῖδον πρὸς τὸ πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου παραδεδεγμένον, ἤθελε μονώσει ἡμᾶς λίαν ἐπιβλαβῶς.

Ταῦτα δὲ εἶναι ἐφικτὰ διὰ συστάσεως ἐθνικοῦ ὤδειου (conservatoire), οὔτινος ἡ ἀνάγκη κατεπείγει μάλιστα καὶ ὡς πρὸς τὴν θύραθεν μουσικὴν, καὶ οὔτινος ἡ ἔλλειψις καὶ τὴν εὐδόωσιν ἐθνικοῦ παρ' ἡμῖν θεάτρου παρακωλύει. Τὸ δὲ ἴδρυμα τοῦτο τόσον δαπανηρὸν δὲν εἶναι, ὥστε ν' ἀναβάλληται; λυπηρὸν μάλιστα μοι φαίνεται, ὅτι μεταξὺ τούτων συλλόγων δὲν συνεστάθῃ ἔτι καὶ μουσικός τις καὶ δραματικός. Ὅτι δὲ οὕτω μόνον δυνάμεθα ἀσφαλῶς ν' ἀποκτήσωμεν ἐθνικὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, ἀποδεικνύει πρὸς τούτοις καὶ ἡ οὐχὶ λίαν ἐπιτυχὴς μελοποίησις ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ἀσμάτων ὑπὸ δύο ἐξόχων Γερμανῶν μελοποιῶν, τοῦ Ραγχάρτιγκερ καὶ τοῦ Βράυερ, καὶ τοῖς δύο Ἑλλήνων ψαλτῶν συμπραξάντων αὐτοῖς. Οὐδόλως δὲ, τοιαῦτα ἀξιῶντες, ἀντιλέγομεν εἰς τὴν ἀνευ ἀναβολῆς εἰσαγωγὴν μουσικῆς μεταρρύθμισεως; διότι αὕτη, ἐπὶ στερεῶν βάσεων ἀρξάμενη, οὐχ ἥττον κατ' ἀνάγκην θέλει ἀποβῇ χρονία. Ὅθεν μετὰ χαρᾶς ἠσπάσθημεν τὴν εὐτυχῶς ἐν τῷ βασιλικῷ παρεκκλησίῳ μετὰ ζήλου γενομένην ὑπὸ καλλιτέχνου ὁμογενοῦς καὶ δεξιοῦ τοῦ Κ. Ἀλεξ. Καντακουζηνοῦ ἀπόπειραν.

Ἡ ἐν τοῖς ἡμετέροις ναοῖς ἔλλειψις μουσικῶν ὀργάνων δὲν εἶναι μὲν ἐν γένει εὐτυχὴς περίστασις, ἀλλὰ βεβαίως δὲν εἶναι καὶ κώλυμα εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος μεταρρύθμισιν, διότι γνωστὸν εἶναι, ὅτι ἐν τῷ περιφθίμῳ παπικῷ παρεκκλησίῳ, κατ' ἀρχαῖον ἔθιμον, ὄργανον δὲν ἐπιτρέπεται. Ἄν δὲ αὐτόθι δι' ἀπαισίον τινὸς ἐγκλήματος, ὑβρίζεται ἡ ἀνδρική φύσις, δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν τὴν ἐν τῷ γαλατικῷ Λουγδούνῳ μητρόπολιν, ἐνθα, διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἐλληνικῆς ἐπιρροῆς, οὐδέποτε ἐπίσης εἰσῆχθη ὄργανον, ἂν καὶ πρὸς τὴν καισαρικὴν ἐνότητά ἀποβλέπων ὁ πάπας ἠθέλησε πρὸ μικροῦ βιαίως νὰ εἰσαγάγῃ αὐτόθι τὴν καινοτομίαν ταύτην.

Ἐκ τῶν ρηθέντων ἐξάγεται, ὅτι καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν, νεκρὰν οὖσαν, πρόκειται εἰς τὴν ζωὴν ἀνακαλέσαντες νὰ μεταπλάσωμεν πρὸς τὰς καθ' ἡμᾶς ἀνάγκας.

5) *Περὶ ῥητορικῆς.*

Ἰχνη ὀρχηστικῶν ἐν τῷ ναῷ σχημάτων τοσοῦτον σπάνια ὑπελείφθησαν, τὰ τοῦ κυκλικοῦ χοροῦ π. χ. κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ γάμου καὶ εἴ ποῦ ἄλλοθι, ὥστε εἶναι ἀπλᾶ τινε μυστικῶν συμβόλων ἀρχαιολογικά λείψανα.

Ἀλλ' ἡ ῥητορικὴ ἐξ ἐναντίας ἔλαβεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θυμασιάν ἐπίδοσιν, διότι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐναγωνίου πάλης τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν κτηνώδη εἰδωλολατρείαν, ἢ πρὸς τὰς ἄλλοκότους προσπαθείας τῶν νεοπλατωνικῶν καὶ μυστικῶν αἱρέσεων, οἱ χριστιανοί, διὰ τῆς θερμῆς ἐπιπνοίας τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἀνήγειραν ἀκτινοβόλον τὸ βῆμα τῆς πνυχός. Ὅθεν οἱ θεηγόροι ἐκεῖνοι κήρυκες τοῦ λόγου, εἰς τὰ ἴχνη τῶν μεγάλων τῆς Ἑλλάδος ῥητόρων βαίνοντες, οὐ μόνον ἐδημιούργησαν τὴν ἐπ' ἁμῶνος ῥητορείαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἕξοχον βαθμὸν ὕψωσαν αὐτήν. Ἐνταῦθα ὁμῶς δὲν πρόκειται νὰ ἐκθέσωμεν τὸ κάλλος οὔτε τῆς ἱερᾶς τοῦ Χρυσοστόμου Χάριτος, οὔτε τῆς θεοπρεποῦς Μούσης τοῦ Βασιλείου καὶ τῶν λοιπῶν τῆς Ἐκκλησίας φωστήρων· παρατηροῦμεν δὲ μόνον, ὅτι οὐδέποτε διεκόπη ἀποτόμως ἐν τῷ πολυπαθεῖ βίῳ τοῦ ἔθνους ἡ σειρὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ῥητόρων. Ὅθεν ἐκ τῶν παλαιότερων ἀσμένως ἀνακαλοῦμεν τὸν Σκοῦρον καὶ Μηλιάτην, ἐν ἡμέραις δουλείας ἀπὸ τοῦ ἐσπερίου ἐκείνου σταθμοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ, τῆς Ἑνετίας, ἀνατελλάντων, καὶ ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος κατεχομένων, ζωηροτέρου τότε, μᾶλλον διακεκριμένου καὶ οἶονεὶ ἡγιασμένου ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῶν αἱμάτων. Συγχρόνους δὲ τὸν ὑψηλόρον καὶ μεγαλοφρονότατον Οἰκονόμον, τὴν ἀκρῆστον παράδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐκπροσωποῦντα, καὶ τὸν παρ' ἡμῖν εὐφραδῆ Λάταν τὸν καλῶς νῦν πειρώμενον ν' ἀπζυγίσῃ τὴν ἐπ' ἁμῶνος ῥητορείαν τῶν στενοτέρων τῆς παραδόσεως καὶ τῆς τέχνης δεσμῶν, καὶ νὰ καταστήσῃ καταληπτὴν τὴν σχέσιν τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τε τὸν ἑλληνισμὸν καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν διάπλαιν ἐθνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ῥητορείας, συμφώνου πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς καὶ κοινωνίας, μὴ λησμονῶμεν, ὅτι, καὶ τοι σπριζόμενος ὑπὸ τῆς παραδόσεως, καὶ τοι ἐπιζητῶν τὰς ἐπιπνοίας αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ καθ' ἡμᾶς Ἕλλην ἱεροκῆρυξ, ἂν δὲν μέλλει νὰ ὀζῇ τάφῳ, στερεῖται κυρίως εἰπεῖν πρωτοτύπων. Ὅθεν οἱ πλείστοι τῶν περὶ ἡμᾶς ἱεροκηρύκων ἢ ἐμφιλοχωροῦσιν εἰς τὰς τυπικὰς εἰκόνας τοῦ ἑβραϊκοῦ βίου, ἢ ἀσκόπως περὶ τοῦ δόγματος λεπτολογοῦσιν, ἢ εἰς γενικά τῆς ἠθικῆς θέματα ἐνδιατρίβουσιν· ἐμπνέονται δὲ, ὡς δύνανται,

ἐκ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μάχης μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς ἐν Ἰεριχῷ. Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ λοιπὸν ἡμῶν ῥητορεία οὐ μόνον ἐν ἐμβρύῳ κεῖται, ἀλλὰ καὶ ἄνευ πρακτικῆς τινος ὠφελείας κινεῖται· ὅθεν πρόκειται αὐτῇ τὸ διπλοῦν πρόβλημα τοῦ νὰ διαπλάσῃ ἐαυτὴ ἔθνικὸν χαρακτῆρα καὶ νὰ τραπῇ εἰς πρακτικωτέραν ὁδόν· διότι οὐδὲ αἱ ἀφηρημέναι ἀλήθειαι, οὐδὲ αἱ περὶ δογμάτων λεπτολογίαι, οὐδὲ αἱ τυπικαὶ εἰκόνας οἰκοδομοῦσι τὸν λαόν, ἀλλὰ διδάχαι πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν ἀκροαμένων προσηρμοσμένοι, ἐν τῇ καρδίᾳ ἐγχαράττουσαι τὸ καθῆκον καὶ ἐπὶ τῆς ἐδραίας τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος βάσεως, οὗ τινος ἀπόντος, ψυχρὰ καὶ ἀσυντελὴς πᾶσα ἀποβαίνει τέχνη. Εἴθε ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ πολιτεία, ἐννοοῦσαι ἐγκαίρως τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, γινώσκουσαι, ὅτι πρὸς νέας καὶ ποικιλωτέρας σχέσεις τῆς κοινωνίας ἀνάλογος ἀπαιτεῖται προπαρασκευὴ, νὰ καταρτίσῃ ποτε τὰ τοῦ ἁμῶνος καὶ τοῦ ἐξαγορευτηρίου, ἀξίως τῆς μεγάλης αὐτῶν ἀποστολῆς καὶ τοῦ ἀληθοῦς τῆς παρούσης γενεᾶς προορισμοῦ!

B'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.

1) *Περὶ τῶν περιπετειῶν τῆς ἀγιογραφίας.*

Μέλλοντες νῦν νὰ διαλάβωμεν περὶ ἑλληνικῆς ἀγιογραφίας, τῆς κυρίας τοῦ ἡμετέρου λόγου ὑποθέσεως, κρίνομεν εὐλογον νὰ προτάξωμέν τινα περὶ εἰκονογραφίας ἐν γένει. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ εἰκόνες, διακρινόμεναι ἐπ' ἀγαθῷ ἡμῶν τὰς τῶν εὐσεβῶν εὐεργετῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας πράξεις, εἶναι τόσῳ μᾶλλον ὑπέρτεραι· ἄλλων ἡθοποιῶν εἰκόνων, ὅσῳ μᾶλλον ἐμπνέουσιν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην, ἐνισχύουσι τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Ἡ δὲ κατάχρησις αὐτῶν ἀνήκει εἰς τὸν κατώτατον μόνον βαθμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, καθ' ἣν πᾶν σύμβολον καὶ πᾶσα εἰκὼν δύνανται ν' ἀποδῶσιν ἀντικείμενον παραλόγου λατρείας. Τὸ δὲ εἶδος τοῦτο τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, οἰκειότερον εἰς τὰ ἄρια καὶ ἰδίως τὰ μεσημβρινὰ ἔθνη, καὶ ἀντιστοιχοῦν εἰς ψυχολογικὴν τινα ἀνάγκην τῆς ἡμετέρας φύσεως, εἶναι οὐχ ἥττον πρὸς πάντα βαθμὸν προόδου προσφύς, ὡς μορτυρεῖ ἡ κατ' ἐλάχιστον σήμερον προβαίνουσα παραδοχὴ εἰκόνων παρὰ τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ λίαν περρωτισμένων τελετουργικῶν (ritualistes), καὶ τοι ἀνηκόντων εἰς Ἐκκλησίαν, ἥτις φεύγουσα τὰς περὶ εἰκόνων καταχορήσεις εἶχεν ὑπερβαίνει τὸν σκοπὸν αὐτῆς.

Εἰς παράστασιν τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ μετεχειρίσθησαν σύμβολα, διότι ταῦτα ἀντιστοιχοῦσιν εἰς μυστικόν τι αἶσθημα, ὅπερ εἶναι ἀχώριστον ἀπὸ πάσης ἰσχυρᾶς θρησκευτι-

αἱς ἐνεργείαις. Ὅθεν διὰ τῆς λύρας εἰκονίζετο ἡ πνευματικὴ χαρὰ, διὰ τῆς οὐριοδρομούσης νηὸς ἡ ἐκκλησία, διὰ τοῦ τεῶν ἡ ἀθανασία, διὰ τοῦ φρίνικος ἡ εἰρήνη κτλ. διὰ τοῦ ἀμναῦ ὁ Χριστός, οὐ τινος τὸ ὄνομα φωνητικῶς ἐπημαίνεται διὰ τοῦ ἰχθύος, ἐτι δὲ εἰκονίζετο διὰ τοῦ ποιμένος· διὰ τῆς στάμνου, τῆς λυχνίας καὶ τῆς κιβωτοῦ εἰκονίζετο ἡ Θεομήτωρ.

Εἶτα κατ' ὀλίγον, ἐπικρατούσης τῆς ἀνθρωποειδοῦς ἐκδηλώσεως καὶ ἰδιαιτέρως τῆς γραφικῆς, διὰ τὸν πνευματικώτερον χαρακτήρα τῆς καλλιτεχνικῆς ταύτης μορφῆς, διὰ τε τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν τεχνομηχανικῶν μέσων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, κατασκευάσθησαν εἰκόνες τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν παραστατικαί, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν ἐν ταῖς νεκροπόλεσι τοιχογραφικῶν λειψάνων. Ταύτην δὲ τὴν ἀφομοίωσιν ἑλληνικῶν κατ' ἰδέαν παραστάσεων ἐν ταῖς χριστιανικαῖς ἐμφαίνουσιν εἶδη τινὰ τοῦ Χριστοῦ, ἐν οἷς διακρίνονται τινες τῶν χαρακτήρων τοῦ Σεράπιος, εἶδη τινὰ τῆς Θεομήτορος, ἐν οἷς ἐμφαίνονται οἱ χαρακτῆρες τῆς Δήμητρος κτλ. Ἐνίοτε δὲ μάλιστα ἡ μίμησις εἶναι τόσον προφανής, ὥστε ὁ τεχνίτης οὐδὲ τοὺς δρᾶκοντας παρέλιπεν, οὐδὲ τὴν μυστικὴν κίστην, ἐν εἵδει θεήνους παρὰ ληφθεῖσαν. Ἀλλ' ἡ στενοτάτη σχέσις τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν χριστιανικὴν εἰκονογραφίαν καὶ ἡ εὐρυτάτη ἅμα ψυχολογικὴ περὶ εἰκόνων ἐννοία διαφαίνονται εἰς τὴν ἐν χριστιανικοῖς ναοῖς ἐξεκόνισιν τοῦ Σόλωνος, Πλάτωνος, Σοφοκλέους, Ἡρόδοτου, Θουκυδίδου, Ἀπολλωνίου, Πλουτάρχου, Φίλωνος, οὓς βλέπομεν ἐπὶ διαφόρων ἐν Ἀθῶνι ναῶν. Ὁ δὲ συγγραφεὺς τῆς ἐρμηνείας τῆς ζωγραφικῆς Διονύσιος, διὰ τὰ δικαιολογήσῃ τὴν παρουσίαν αὐτῶν ἐν χριστιανικοῖς εὐκτερίοις, ἀφελῶς ἐπιγράφει τὸ κεφάλαιον· «οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι εἶπαν περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ (1)».

Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν εἰκονογραφίαν ἐπιθυμῶ, πρὶν ἢ ἐκ τῶν τῶν ὑστέρων διευκρινίσω τὸν λόγον, νὰ καταδείξω ἐνταῦθα τὸ ἐξῆς· ὅτι κατὰ τὸν διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγνισμόν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηματος, ἐν τῷ θερμῷ ἐκείνῳ ἐνθουσιασμῷ, ἐν ᾧ ἐσώζετο ἐτι, καὶ τοι ἐν παρακμῇ, τῆς ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας ἡ παράδοσις, ἐν τῷ μέσῳ, λέγω, τῶν ἀρμυδιωτάτων τούτων ὄρων, ἀνεγεννήθη ἡ γραφικὴ καὶ κατήρτισεν ἀξιόλογόν τι ἔθνικόν ἐργαστήριον (2). Τούτου δὲ τὴν ὑπαρξίν καὶ πινὰς τῶν χα-

ρακτῆρων προτιθέμενος ν' ἀνικχλέσω ἰδίᾳ κατωτέρω, τεκμηριῶ μόνον ἐνταῦθα τὸ ἀξιόλογον τοῦτο, ἀλλὰ δυστυχῶς ὅλως ἄγνωστον καὶ ἀνερευνήτον γεγονός. Διότι ὀλίγα μὲν λείψανα τοῦ ἐργαστηρίου τούτου ἐσώθησαν, τὰ δὲ φύσει φθαρτὰ ἔργα τῆς γραφικῆς ταύτης ὑπερῶς πλύντως ἡλάττωσαν οἱ εἰκονοκλάται. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα πρὸς τὸν ἡμέτερον λόγον ἀρκοῦσι καὶ ἄλλα πολυάριθμα δείγματα θέλομεν ἐκ ταῖς ἐξῆς ἐλθέσει.

Ἀφ' οὗ μετὰ τὴν Ζ' οἰκουμένην σύνοδον (786) ἀνεστειλῶθησαν αἱ εἰκόνες, ἡ παράδοσις τοῦ πρὸ τεσσάρων πιθανῶς αἰώνων ὑφιστάμενου ἑλληνικοῦ ἐργαστηρίου δὲν διεκόπη, ἀλλὰ περισσώθη εἰς μεμονωμένα τινὰ καταγώγια, οἷον ἐν ταῖς ἀθωνιάσι μοναῖς· ἐνθα ἐν μόνον ὄνομα ἐπέπλευσε, κατὰ τὸν ἐπιγενόμενον κατακλισμὸν τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς λήθης, τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Πανσελήνου, οὐ τὰ ἔργα, ἐν τῇ τοῦ Παντοκράτορος μονῇ, καὶ ἐν τῷ τῶν Καρυῶν καθολικῷ λεγομένῳ ναῷ, ἐσπευδὸν νὰ σπουδάζωσιν εὐλαβῶς οἱ ἡμέτεροι ἀγιογράφοι. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπέβη διὰ τοῦ χρόνου καὶ περιληπτικόν τι σύμβολον, ἐμφαίνον μᾶλλον τὰ παλαιότατα καὶ δοκιμώτατα τῶν ἔργων τῆς ἀθωνιάδος ἀγιογραφικῆς σχολῆς. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ Παντοκράτορος καὶ μάλιστα τὸ ὄντως θυμᾶσιον τρίμορφον (1), τὰ ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ ἀσπίδια κτλ. Ταῦτα δὲ δικαίως ἐκίνησάν ποτε τὸν θυμᾶσιον τοῦ μακαρίτου Παπτείου. Τὴν ἀθωνιάδα ταύτην σχολὴν διεῖδε καὶ ὁ Διδρῶν, ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐρμηνείας τῆς ζωγραφικῆς, ἣν αὐτὸς ἀπεκάλυψεν εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην. Ταύτης δὲ τῆς τέχνης δοκίμιά τινὰ ἐγνώσθησαν ἐσχάτως καὶ ἐν Ῥωσίᾳ διὰ τῆς ἐπιμελείας τοῦ ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἀθῶνα σταλέντος Σεβαστιάνου, εἰς οὗ τὴν ἐπιτυχίαν συνέπραξεν ὁμογενὴς ἀγιογράφος ὁ Σπυρίδ. Χατζογιαννόπουλος. Ἀλλὰ τὸ κῶμα τῆς περιλιμνασάσης ἡμᾶς βαρβαρότητος κατέκλυσε τέλος καὶ τὰ ἐρημικά ἐκεῖνα καταγώγια, ἐνθα εἶχε ποτε καταφύγει ὁ δαίμων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Ὅθεν ἡ ἀγιογραφία τελέως ἐξεβαρβαρώθη καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ζωῆς ἐκλιπούσης, πένθιμόν τι σάβανον κατακάλυψεν διὰ τῶν χει-

(1) Ἰδε ἐρμην. τῆς ζωγραφ. σελ. 105, γαλλ. μεταφράς σελ. 148. Παράδειγμα δὲ ἀνάλογον ἐν μόνον ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ, ἐν τῇ ἐν Οὐλαχ τῆς Βυρτεμβέργης μητροπόλεϊ (Didron Iconographie chrétienne, σελ. 151, ἀλλὰ καὶ τούτο εἶναι ἀπομείμνησις ἑλληνικῇ).

(2) Ἀξισημεῖωτος εἶναι ἡ γνωστὴ αὕτη περικοπὴ ἢ εἰς εἰκόνα τοῦ Δ' αἰῶνος ἀναφερομένη. «Ἐπέχρωσε δὲ καὶ ζωγράφος τὰ ἄνθη τῆς τέχνης ἐν εἰκόσι διαγραφάμενος τὰς ἀριστείας

«τοῦ μάρτυρος, τὰς ἐντάσεις, τὰς ἀλγηδύνας, τὰς θηριώδεις «τῶν τυράννων μορφάς, τὰς ἐπηρείας, τὴν φλογεττόφον ἐκείνην «κρίμιν, τὴν μακαριωτάτην τελείωσιν τοῦ ἀθλήτου, τοῦ ἀγνωσμένου Χριστοῦ τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς τὸ ἐκτόπωμα· πάντα «ἡμῶν ὡς ἐν βέλῳ γλωττοφόρῳ διὰ χρωμάτων τεχνουργησάμενος, σαφῶς διηγόρευσε τοὺς κανόνες τοῦ μάρτυρος.» (Γρηγορίου Νύσσης εἰς Θεόδωρ. μάρτυρ. 2 — Γομπόττ λειτουργικῆς, σελ. 179).

(3) Ἀλλ' αὐτόπτης δυστυχῶς ἐγενόμην μάρτυς τῆς βαρβαρῆς καταστροφῆς τοῦ ἀριστοτεχνήματος τούτου, οὐ τινος τὸ κατωτέρω μόνον εὐτυχῶς μέρος ἀνεκαίνιζε σκαιὸς τις ρουμῆνος ἀγιογράφος κατὰ τὸ 1848.

ρῶν τῆς ἐμπειρικῆς τεχνοτυπίας πᾶσαν ἀγιογραφικὴν εἰκόνα.

Ὅτε δὲ τὰ κατ' ἰδέαν μετέπεσαν εἰς ξηροὺς τινὰς καὶ πολυειδεῖς τύπους εἰκόνων ἐκ παραδόσεως περισπέντας, καθ' οὓς οὐχὶ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἡ χεὶρ οὐχὶ τεχνίτου, ἀλλὰ βαναύσου τινὸς καὶ ἀπαιδεύτου ἐργάτου, δουλικῶς ἀντέγραφε τὸ σχῆμα, οὐδόλως τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐμφαινομένην ζωὴν κατανοοῦσα, ἐπὶ τῶν οὕτω νεκρωθέντων ἐκείνων εἰκονισμάτων αὐχμηρὸν ἐπέπεσε καὶ τὸ μοναχικὸν πνεῦμα, ὅπερ ἀπεξήρανε πᾶν ζωῆς ἔχνος, καὶ μάτην τὸ κενὸν ἐζήτει νὰ πληρώσῃ ἡ ἀβέλετος πρὸς τὰ χρυσὰ καὶ πολυτελῆ ἀνκτολικά κοσμήματα κλίσις. Τότε λοιπὸν ἐγένετο ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ συλλεχθῶσιν οἱ στερεωθέντες ἐκεῖνοι καὶ πρὸ πολλοῦ ἀψυχοὶ τύποι, ὅπως ποδηγετῶσι τοὺς τυφλοὺς διαδόχους τῶν πάλαι καλλιτεχνῶν, ἀνικάνους τοῦ λοιποῦ νὰ αἰσθανοῦναι τὴν θείαν τῆς τέχνης ἐπιπνοίαν, ἐργαζομένους δὲ χάριν εὐτελοῦς ἀμοιβῆς (1). Τοιαύτη ἀνάγκη καὶ ἐποχὴ παρήγαγε τὴν ἐρμηνείαν τῶν ζωγράφων τὴν ὑπὸ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ τῶν Ἀγγραφῶν συνταχθεῖσαν (2).

(1) Καὶ αὐτὸς ἤδη ὁ Διονύσιος παραπονεῖται ἐν τῷ προλόγῳ κατὰ τῆς περὶ τὴν τέχνην βαναυσουργίας.

(2) Ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις, τύποις Φ. Καραμπίνη καὶ Α. Βάρα, 1853, 8ον σελ. α—ι καὶ ι—266. Ἀλλ' ἡ ἔκδοσις ἐγένετο δυστυχῶς ὑπὸ ἀνδρὸς λίαν ἀπειροῦ καὶ ἀπροσέκτου, ὅθεν βρίθκει σφαλμάτων. Ἡ ἀξιολογώτερα ἐν αὐτῇ προσθήκη εἶναι αἱ εἰς τὰ κείμενα τῆς ἀγ. Γραφῆς παραπομπαί, αἵτινες εἶναι, ὡς νομίζω, ἔργον τοῦ διαδοχικοῦ Σιμωνίδου· ἀλλ' οὗτος εἰς τὴν ἀκατάσχετον εἰς παραποίησιν βροχὴν ἐνδίδων καὶ παρενέβαλε τὰ ἐξῆς πλαστογραφήματα· ἐν σελ. 40 § 63, ἐν σελ. 54 § 86, ἐν σελ. 55 § 87 καὶ 88.

Τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐρμηνείας § 1—86 περιέχει τὴν τεχνομηχανικὴν τῆς ἀγιογραφίας, ὡς εἶχε τότε, ἤτοι ἀναγραφὰς (συνταγὰς) περὶ κατασκευῆς ἀντιγράφων, γραφίδων, κόλλας, εἰσπομάτων (μοῦρδέντα), χρωμάτων, κονιαμάτων κ.τ.λ. (σελ. 1—55.) Τὸ δεύτερον μέρος (τιμῆμα 4) περιέχει ἀγιογραφικὰς ὑποθέσεις ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης σελ. 56 (—188, § 1—383 καὶ (μέρος Γ', ἀνάγνωθι τὴν τιμῆμα 5'), ὑποθέσεις ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας σελ. (189)—248 (§ 384—527), καὶ τέλος ἐπίμετρον (μέρος Δ') περὶ διαθέσεως καὶ κατατάξεως τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ναῷ καὶ ἐπιγραφὰς τῶν εἰκόνων σελ. 249—266· ἅλλαι δὲ ἐπιγραφαὶ ἀναφέρονται ἐν σελ. 98—103.

Τὸ μὲν ἐν τῇ προμετωπίδι ἔτος 1458 εἶναι πλαστογραφον· νομίζω δὲ ὅτι ὑπάρχει ἐν Ἀθῶνι χειρόγραφον τῆς ἐρμηνείας διακοσίων πεντήκοντα ἐτῶν, εἰ καὶ αὐτόθι ἀπεδίδουσι τὸ ἔργον εἰς τὸν Ι' ἢ ΙΑ' αἰῶνα, ἀλλὰ δὲν εἶναι παλαιότερον τοῦ 1600 ἢ 1500. Ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεῖα εἶναι τοσοῦτον παλαιὰ, ἀλλὰ περιέχει βεβαίως καὶ πολὺ παλαιότερας ἀναγραφὰς, ἐτι δὲ καὶ διὰ τὰς φαίτεται ὑπὸ τῶν μεταχειριζομένων τὸ βιβλίον γινόμενας ἐν αὐτῷ προσθήκας, περιέχει τινὰ καὶ πολὺ νεώτερα, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅρους τοῦ λόγου καὶ ἐκ τῶν ἄλλοτε ἄλλως ὀνομαζομένων χημικῶν οὐσιῶν.

Τὴν ἐρμηνείαν μετέφρασε μὲν γαλλιστὴς ὁ Paul Darand, ἐξέδωκε δὲ μετὰ λίαν ἄκτενῶν καὶ ἐν πολλοῖς ἀξιολόγων σημειώσεων ὁ Didron (Paris, 1840, 8ον, impr. royale 1—XLIII καὶ I—483.) Ἀλλ' ἡ μετάφρασις, διὰ τὰς ὡς πρὸς τοὺς ξένους ἐνοπερδλήτους δυσκολίας, εἶναι πολλαχοῦ δυστυχῶς ἡμαρτημένη· οὕτω π. χ. τὰ ἐν σελ. 1 «... ἀλειψὼν μὲ μπεζήρι...»

Ἀλλ' ὁ ζυγὸς τῆς μοναχικῆς παραδόσεως βαρὺς πρὸ πάντων ἐπεκάθησεν ἐπὶ τῶν πρωτευόντων προσώπων καὶ σκηνῶν τῆς ἀγιογραφίας, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεομήτορος κτλ· οὐχ ἥττον ὁμοῦς ὑπολινθάνει ἐνίοτε καὶ λείψανόν τι ζωῆς, ἀλλ' ἐπὶ τῶν δευτερευόντων προσώπων, καθ' ὃ τὸ τεχνίτης, ἥττον δεδεμένος ὑπὸ τῆς παραδόσεως, ἐλευθερώτερον ἠδύνατο νὰ κινή τὰς χεῖρας· ὅθεν καὶ ἐν τοιχογραφίαις καὶ ἐν χειρογραφικαῖς μικρογραφίαις ἐκπληττόμεθα, παρὰ μορμιοειδῆ τινὰ σχήματα, βλέποντες ζώσαν τὴν Σαμπερίτιδα π. χ. σκηνὴν τινὰ βίου ἁγίου, ἥ τι τοιοῦτο. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ἀτομικῆς οὕτως εἰπεῖν ἐνεργείας ἀπλοῦν ἀπαύγασμα· διότι ἐν τῷ ὅ οὐχὶ πολὺ τῆς ἐρμηνείας ἀρχαιότερος Λεονάρδος Βίγγιος ἤρχισε νὰ γράφῃ τὰ precetti (1490), ἐφαίνοντο ἐν αὐτοῖς σπάργματα Ἡρακλέους, εἰ καὶ περικολλοῦντο αὐτῷ ἡ περίοδος τῶν machinisti καὶ τῶν manieristi, ἐν τῷ ἡμετέρῳ ξηρῷ καταλόγῳ τοῦ Διονυσίου ἐξ ἐναντίας φαίνονται ῥάκη περικολλήματος γεροντίου. Ἐκτοτε ἡ ἡμετέρα ἀγιογραφία ὅλως ἔμεινε νεκρά· διότι ἡ μὲν ἐν Κρήτῃ ἀπόπειρα ἀνακαινίσεως, διὰ τῆς ἐπιβόρας τῆς ἐνετικῆς σχολῆς, καλὰ τινὰ δοκίμια καὶ αὐτόθι καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ παραγαγοῦσα, ἐπνίγη εἰς τὸ αἶμα τῆς πολυάθλου ἐκείνης νήσου (1)· ἡ δὲ ἐν Ῥώσῃ καλλιέργεια αὐτῆς τοιαύτη ἐγένετο, ὥστε ὅλως ἀπέβαλε τὸν ἰδιόχροντα αὐτῇ σεμνὸν καὶ ἱερὸν χαρακτῆρα καὶ συνεχύθη σχεδὸν μετὰ τῆς θύραθεν τέχνης. Τέλος τὰ ἐν τῷ ἐθνικῷ πολυτεχνεῖῳ πάλαι κατατεθέντα καλὰ σπέρματα διὰ τὰς ἐπιγενομένας βιαίας μεταβολὰς ἐπὶ ματαίῳ ἐκλείπουσι.

2) Περί τῶν βυζαντινῶν λεγομένων εἰκόνων.

Ἐκ τῶν εἰρηκμένων δῆλον γίνεται ὅτι ἐκ τῶν ἀγιογραφικῶν εἰκόνων τῶν πολλαχοῦ τῆς ἑλληνικῆς κυρίως Ἀνατολῆς σωζομένων καὶ βυζαντινῶν ἐν γένει λεγομένων, ἃ, ἐλάχιστοι μὲν σώζουσιν, ὡς ἔχουσι μᾶλλον ἢ ἥττον ἄμεσα ἔχνη τοῦ ἐργαστηρίου, ὅπερ ἀνευρόντες ὀνομάσαμεν ἑλληνικόν· ὅ, ἐν πλείστοις δὲ ἄλλαις, μᾶλλον ἢ ἥττον βάνυσός τις τύπος ποιοῦν μὲν, ἀλλὰ σεσαβνωμένον τὸ κατ' ἰδέαν· γ', ἀλλ' οὐχὶ ὀλιγώτεραι εἰκόνες εἶναι βαρβαρότεχνα ἀποκνήματα βαναύσων ἀγιογράφων, ἀνῆ-

τρίψε· μὲ πίτουρα... μεταφράζονται frottez avec de l'huile de sésame... frottez avec une pierre ponce (ἀντὶ... avec de l'huile de lis bouillie... avec du son) κ.τ.λ. Ο Διδρόν ὑπέβαλε διαφόρους ἀναγραφὰς τῆς ἐρμηνείας εἰς τὸν K. Mielle, καθηγητὴν τῆς φαρμακευτικῆς ἐν τῇ ἐν Παρίσι ἐκ τριτικῇ σχολῇ, ὅπως ἐξακριβώσῃ τὰς σημειωμένας χημικὰς οὐσίας· ἔλαβε δὲ περὶ μπεζήριου π. χ. (ἤτοι βρασμένου λιναρίου) τὴν ἀπάντησιν, ὅτι le pénétré est très-probablement de l'huile siccative κτλ. Didr. Ic. chrét., σελ. XXXIV.

(1) Ἰδε ἐρμην. σελ. 39.

κοντα ὅμως εἰς ὠρισμένον τι σύστημα παρακμῆς, οὐ τινος αἱ σχέσεις πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἐργαστήριον μόλις διακρίνονται, ἀλλ' αἱ μετὰ τῶν ἐν τῇ προηγουμένη κατηγορίᾳ εἰκόνων εἶναι πολλάκις ἱκανῶς εὐδιάκριτοι· δ', τέλος μέγα τι πλῆθος εἰκόνων εἶναι ἔργα προσωπικῆς, οὕτως εἰπεῖν, κακοτεχνίας, περὶ ὧν οὐδεὶς λόγος.

Ἄν λοιπὸν ἐρευνήσωμεν λεπτομερέστερον τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἐν γένει λεγομένης βυζαντινῆς ἀγιογραφίας, θέλομεν ἐννοήσαι, ὅτι ἐν πλείσταις καλλιτεχνικῇ τις ἰδέα ὑπολαμβάνουσα εἶναι δυνατόν μετὰ τινος ἀκριθείας ν' ἀναπλασθῇ. Ἀσκητικὴ τις μὲν ἀκίνησις ἐν γένει ἐπιφαίνεται, ἀλλ' ἐνίοτε ἡ εἰκὼν ἀναμιμνήσκει τὴν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ ἠθικὴν γαλήνην. Ἡ σύνθεσις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐμφαίνει μεγάλην ἀπλότητα· τὸ δὲ μονόγραμμον, καὶ τοῖς σκληρὸν καὶ δυσκαμπές, οὐχ ἥττον ὑποδεικνύει ἐνίοτε ἀρχαϊκῆς τινος ἀκριθείας παρεκτροπὴν. Τὸ σχῆμα, συνήθως ἡμαρτημένον ἀνατομικῶς, παριστᾷ σκελετωδές τι καὶ αἱ ἀναλογίαι φαίνονται ἀναφερόμεναι εἰς γνωστὸν τινα ἀμετακίνητον κανόνα (1). Τὰ ὀλίγα ἀκάλυπτα μέρη δεικνύουσι τελείαν ἄγνοιαν τῆς γυμνογραφίας· καὶ πῶς ἄλλως ἠδύνατο νὰ συμβῇ, ἀφ' οὗ τὸ μοναχικὸν αἶσθημα, ὡς λίψ ἐπιπνεύσαν, καὶ αὐτὰ τὰ λουτρά, χάριν λίαν ὑπόπτου αἰδημοσύνης, ἀπηγόρευε, καὶ αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἀπῆλθε· δυσειδῆ νὰ εἰκονίζωσι; Τας οὖτον ἡ ἀνατολικὴ ἐπιρροὴ εἶχε μαράνει τὴν ζωὴν ἡμῶν! Ἐν τῇ ἑλληνομακεδονικῇ ἐποχῇ, αὕτη ἤρκειτο νὰ παριστᾷ τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀγάλματα μᾶλλον ἐνδεδυμένα, ἢ τὰ ἐν Ἑλλάδι. Τοῦ δὲ οὕτω σκελετωδῶς εἰκονιζομένου σώματος, ἂν παρασταθῇ ποτε κίνησις τις, αὕτη ἐν παντὶ προσώπῳ εἶναι στερεότυπος· ἀλλὰ συχνότατα παραδόξως ἀνακαλεῖ ἀντίστοιχόν τινα ζωῆς κίνησιν ἀρχαίου πλαστικοῦ ἔργου. Τοῦτο δὲ μάλιστα προφανές εἶναι, ἐν ταῖς ὀρθαῖς μορφαῖς, κατὰ τὴν προεκφορὰν τοῦ ἐτέρου τῶν γονάτων τὴν ὀρίζουσιν τὴν στάσιν τοῦ σώματος καὶ τὸ ἀντιστοιχοῦν τῶν πτυχῶν σύστημα.

Ἡ προοπτικὴ τοῦ σώματος, ἥς διὰ τοσοῦτον λεπτῆς αἰσθήσεως εἶχον ἀντιληφθῇ οἱ ἀρχαῖοι, σχεδὸν παντάπασιν ἐκλείπει· τὸ δὲ σχῆμα καὶ ἡ θέσις τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς ῥινός, τῶν ὠτων, τοῦ στόματος, ἐμφαίνουσι κατ' εἶδη ἀμετακίνητόν τινα τεχνοτυπίαν, ἥτις κατὰ τοὺς πόδας ἀποδίδει πολλάκις φορτικωτέρα. Ἐν γένει δὲ παρατηρεῖται πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς ἡ ἀναισθησία πάσης παιδαριώδους ἢ διὰ τύπων δεδεμένης τέχνης· οὕτως οἱ πόδες εἰκονίζονται ἐνίοτε ἀντίοι καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν καταγραφῇ. Ἡ γεωμετρικὴ προοπτικὴ τῶν ἐπιπέδων ἐμφαί-

νει τὴν ἐσχάτην ἄγνοιαν, ὥστε ἀνάγκη εἶναι πολλάκις νὰ ὑποτεθῇ καὶ τρίτος ἐν τῷ ὁρῶντι λίαν μετακεκινημένος ὀφθαλμός. Ἡ δὲ προοπτικὴ τοῦ τοπίου ἀποδίδει σχεδὸν κατὰ συνθήκην καὶ συμβολικῇ, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως καὶ παρ' ἐλπίδα ἀνακαλεῖ τὴν ἀρχαίαν ἀπλότητα καὶ συνθήκην· οὕτω πολλάκις κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον παρίστανται τὰ σώματα ἐν τῷ αἰθέρι, ὡς τὰ ἐν ταῖς πομπηϊαναῖς τοιχογραφίαις. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ προοπτικὴ ἀποδίδει ἔτι συνηθέστερον συμβολικῇ, πολλάκις δὲ καὶ λίαν νηπιόπρεπής· ἀλλ' ὁ ἐκ τῆς ἐκθερβαρώσεως ἐκτραχηλισμὸς τῆς προοπτικῆς κορυφούται εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς συνάξεως τῶν ἀγίων πάντων, ἀνήκουσαν εἰς τὴν γ' τῶν εἰκόνων τάξιν, καθ' ἣν ἡ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ στίχοι νάνων προτεταγμένοι στίχων γιγάντων, ἢ οἱ πάντες ὡς διὰ θαύματος ἱστάμενοι ἐπὶ ἐπιπέδου σχεδὸν καθέτου!

Ἡ αἰρίας προοπτικὴ, εἰς τοὺς ἐλαχίστους περισταλείσας ὅρους, ὑπέκυψεν ἐπίσης εἰς σταθεροὺς τινὰς κατὰ συνθήκην κανόνας· ἀλλ' ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἀγιογραφία προσπαθεῖ ν' ἀνέυρῃ τὸν τόνον τοῦ χρώματος δι' ἐπιθέσεως, ἐπὶ τοῦ στόμματος καὶ πρὸ τοῦ χρωματισμοῦ, μελάνης τινὸς ἐπιχρώσεως, ἥτοι ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἀπελλῆν, ὅστις ἐπὶ τῶν χρωμάτων αὐτῶν χάριν τοῦ τόνου ἠπλωνε τὴν φαιὰν ἐπιχρωσιν (1). Κατὰ δὲ τὴν ἀπεργασίαν τὰ τεχνομηχανικὰ μέσα τῆς βυζαντινῆς ἀγιογραφίας, ἥς τὸ κράτιστον εἶναι ἡ τοιχογραφία, ἀνακαλοῦσι πάντα τὰ τῆς ἀρχαίας γραφικῆς καὶ περιγράφονται ἱκανῶς ἐν τῇ πολλάκις σημειωθείσῃ ἐρμηνείᾳ.

Ἀλλ' ἂν τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν νεκρῶν σωμάτων καὶ συμπλεγμάτων περισκοποῦντες θέλομεν νὰ λάβωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐννοιάν τινα τῆς ἐπικρατούσης κατὰ τὰς ἰδέας καὶ τὴν ἀπεργασίαν (execution) τεχνοτροπίας (style), παρατηροῦμεν, ὅτι ἐξ ἐκεῖνων προκύπτει χαρακτὴρ λίαν ἀξιοσημείωτος ἱερατικῆς τέχνης, οὐ τινος προσόντα εἶναι ἡ γαλήνη, ἡ σεμνότης, ἡ ἀπλότης, ἔτι δὲ ἡ σταθερότης τῶν κανόνων καὶ ἡ διὰ παραδόσεως τήρησις τοῦ σχήματος. Τινὰ τῶν προσόντων τούτων ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν αἰγινητικὴν ἢ ἀρχαϊκὴν τεχνοτροπίαν· ἀλλ' ἐν ταύτῃ μὲν βλέπομεν τὴν πρώτην ἐμφάνειαν εὐρώστου καὶ ἑναρμονίου ζωῆς, ἐν δὲ τῇ περὶ ἥς ὁ λόγος ἐξ ἐναντίας τὴν ἐκλειψιν ζωῆς ἀτόνου. Ἄν δέ τις θέλῃ ἐξ ἀντιπαραθέσεως νὰ κρίνῃ περὶ τῆς τεχνοτροπίας ταύτης, ἃς ἐπισκεφθῇ τὴν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἀψιδωστάτου τοῦ ἐν Δαφνίῳ ναοῦ φραγκικὴν εἰκόνα ὑπὸ βυζαντινοῦ ἀγιογράφου τοιχογραφημένην, καὶ ἃς παραβάλλῃ τὰ πρὸς ἀριστεράν πρόσωπα τῆς φραγκικῆς οἰκογενείας πρὸς τὰ λοιπά.

(1) Ἰδε καὶ τὴν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ σελ. 44, γαλ. μεταφ. 52.

(1) Πλίν. XXXV. 11. 36. 18.

Τούτου δὲ τοῦ ἡθους τῆς ἡμετέρας ἀγιογραφίας, ὅπερ μυστηριωδῶς ἀπὸ τῶν σαθάνων τῆς τεχνοτυπίας καὶ λεληθότως εἰς τὸν ἐταστικὸν ὀφθαλμὸν ἀνατέλλει, ἀντιλαμβάνομενος ὁ λαὸς κατασκευάζει τὸ αἰσθημα τοῦ κατ' ἰδέαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ τέχνης, καὶ δὲν ἀνέχεται ἐν τῷ ναῷ τὴν διὰ τῆς πείρας χαμαίζηλον ἐξεικόνισιν τοῦ ἐν τῇ φύσει πάθους ὅθεν τοιούτας εἰκόνας τῆς Θεομήτορος π. χ. φραγκοπαναγίας καλεῖ. Διότι ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, πλὴν τῶν θαυμασιῶν ἐκείνων ἔργων τῶν ἀριστοτεχνῶν, ὁ ὄχλος τῶν συνήθων ζωγράφων, εἰκονίζοντες τὴν Θεομήτορα, ἀντιγράφουσι γυναῖκα, ξανθὴν καὶ γλαυκῶπιν, ἢ μελανῶπιν, ἢ ἰσχνὴν ἢ παχεῖαν· ὁ δὲ θεατῆς ἀδύνατον δὲν εἶναι καὶ ν' ἀπαντήσῃ καθ' ὁδὸν τὸ πρωτότυπον τῆς ἁγίας ἐκείνης εἰκόνης. Τότε δὲ ὁ κατ' ἰδέαν κόσμος, εἰς ὃν ὕφοι τὴν ψυχὴν ἡ τέχνη, ἐξαφανίζεται καὶ ὑπολείπεται ὁ ὄχλος τῶν πέριξ γηίνων παθῶν. Κατὰ τοὺς τύπους ἐξ ἐναντίας, περὶ ὧν πρόκειται, ὑπολανθάνει ἡ θαυμασία ἀρχὴ τῆς προγονικῆς τέχνης, καθ' ἣν τὸ κατ' ἰδέαν ὑπὸ ἐνθέου τινος καλλιτέχνου δημιουργηθέν ποτε, ζῇ αἰωνίως· οἱ δὲ μετέπειτα τεχνῖται, διαφόρως αὐτοῦ ἀντιλαμβάνομενοι καὶ κατὰ διαφόρους περιστάσεις, οὐδόλως δεσμεύονται, ἀλλ' ὁδηγοῦνται μόνον κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αὐτῆς ἐνιαίας προσωπικῆς ζωῆς. Τοῦτο δὲ προκύπτει προφανῶς ἐκ τῆς σπουδῆς πλείστων τύπων τῆς Θεομήτορος λ. χ., δι' ὧν πολλάκις διορθῶνται τὰ διάφορα αὐτῆς κατ' ἰδέαν, οἷον τοῦ τῆς σιτόχρου, τοῦ τῆς γουργοεπηκόου, τῆς γλυκοφιλούσης, τῆς ἐλευούσης, τῆς πλατυτέρως τῶν οὐρανῶν, τῆς πορταῖτίσσης, τῆς τριχερούσης κτλ.

5) Περὶ ἑλληνικῆς ἀγιογραφίας.

Ἄν ἐκ τῶν φαινομένων κακοτέχνων ἀγιογραφημάτων, τῶν λεγομένων βυζαντινῶν, λαβόντες τινὰ ἀναθέσωμεν εἰς δόκιμόν τινα περὶ τὴν προοπτικὴν ζωγράφον νὰ διορθώσῃ τὰ ἐν αὐτῷ προοπτικὰ λάθη, οὐδὲν τι τῶν κειμένων ἐν τῇ εὐρέσει ἄλλως μετακινῶν καὶ τούτου γενομένου, μεταβιδάσωμεν τὴν εἰκόνα εἰς δόκιμον περὶ τὴν ἀνατομίαν ζωγράφον, ὅπως διορθώσῃ καὶ οὗτος τὰ ἐν αὐτῇ ἀνατομικὰ λάθη· καὶ τέλος εἰς δόκιμόν τινα περὶ τὴν χρωματιστικὴν ζωγράφον, ὅπως ἐπανορθώσῃ τὰ κακῶς ἔχοντα ἐν τῇ ἰχνογραφίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀερίᾳ προοπτικῇ, δι' ἀναλόγου ἀποχρώσεως καὶ φθορᾶς τῶν χρωμάτων, θέλομεν παραδόξως ἐκπλαγῇ ἀποβλέποντες, μετὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην, εἰς τὴν εἰκόνα, διὰ τε τὸ κάλλος τῆς ιδέας καὶ τὸ εὐσύνθετον τῆς εὐρέσεως. Θέλομεν πρὸ πάντων θαυμάσει διὰ τὴν εὐκολίαν μεθ' ἧς οἱ νεκροὶ ἐκεῖνοι ἀνέστησαν. Ἐρωτῶντες πρὸς τούτοις τοὺς ἐπενεγκόντας, ἢ τὸν ἐπενεγκόντα τὰς διορθώσεις, ἂν ἡ παραδόξως καλὴ

ἐκείνη εἰκὼν εἶναι ἔργον ἐκάστου αὐτῶν, ἢ πάντων ὁμοῦ, θέλομεν μάθει, ὅτι γραμμὰς τινὰς ὀλίγον μετακίνησαν, καὶ χρώματά τινα ἄλλως συνέμιζαν· ἀλλ' ὅτι οὐδὲ τὴν σύνθεσιν οὐδόλως μετέβαλον, οὐδὲ τὰς θέσεις, οὐδ' αὐτὸ τὸ σύστημα τῶν πτυχῶν. Ἡ εἰκὼν λοιπὸν οὐδαμῶς εἶναι ἔργον αὐτῶν, διότι οὐδὲ ἡ προοπτικὴ, οὐδὲ ἡ ἀνατομία, οὐδὲ ἡ χρωματιστικὴ ἀποτελοῦσι τὸ κύριον καὶ πνευματικὸν δημιουργημα τοῦ ἔργου. Καλλιτέχνημά τι λοιπὸν ἀξιόλογον ὑπελάνθανεν ἐν τῇ δοκούσῃ κακοτέχνῳ ἐκείνῃ εἰκόνι, ἐξ οὗ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη τῶν διορθωτῶν ἀφείλον τὸ ἐπικείμενον σάβανον καὶ ἀνέθορεν ἡ καθειργμένη ζωὴ, ὥς ἐάν τις χημικὸς ἀπέτριψεν ἀπὸ κηλοῦ τινος, ἀλλὰ δυσμόρφου γενομένου διὰ τὴν ἀκαθαρίαν ἀγάλματος, τὴν ἐπικαθημένην ἄσβεστον καὶ ἄργιλλον.

Τίς λοιπὸν εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ ἔργου ἐκείνου; ἀρχαῖος τις Ἕλλην καλλιτέχνης ἐν ἐνθουσιασμῷ εὐσεβείας παραγαγὼν ποτε αὐτό· πολλάκις δὲ καὶ ποικίλην ζωὴν καὶ παρ' ἄλλων δημιουργῶν λαβὼν, ἀλλὰ τηρῆσαν τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ὕπαρξιν, τέλος ἐσαβανώθη, ἐτάφη ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἐπὶ ψυχροῦ τοίχου, ἢ ἐπὶ ἀνκισθήτου πίνακος καὶ σήμερον ἀναζῇ εἰς τὴν φωνὴν τοῦ δαίμονος τῆς τέχνης. Οὕτω λοιπὸν αἱ μὲν ἐν τῇ α' τάξει καταλεχθεῖσαι εἰκόνας εἶναι αὐτούσια καὶ φανερά· λείψανα ἑλληνικῆς καλλιτεχνίας, ἅπασαι δὲ αἱ τῆς β' καὶ πλείσται ἐκ τῶν τῆς γ' προϋποθέτουσι καλὰ τινα πρότυπα καὶ κρύπτουσαι τὴν ἐναποτεθεῖσαν αὐτοῖς ζωὴν λανθάνουσι τὸν ἀπειρότεχνον ὀφθαλμόν (1). Πᾶσαι λοιπὸν αὗται αἱ εἰκόνας εἶναι προϊόντα τοῦ ἐργαστηρίου τῆς ἑλληνικῆς ἀγιογραφίας, ὅπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν προδιετυπώσαμεν, καὶ οὗ τινος νῦν δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν πολλὰ ἔργα· ἐλάνθανε δὲ ἄχρι τοῦδε τοὺς περὶ τὴν χριστιανικὴν ἀγιογραφίαν ἀσχολουμένους. Τοῦτο πρὸ πάντων ἐπιθυμοῦμεν νὰ διακρίνωμεν ἐνταῦθα, ἀναβάλλοντες εἰς ἄρμοδιώτερον καιρὸν τὴν λεπτομερεστέραν ἔρευναν τῶν χαρακτήρων, τὴν κατὰ τὰς τῶν ἔργων καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐκθεσιν τῆς ἱστορικῆς τοῦ λίαν ἀξιολόγου τούτου ἐργαστηρίου ἀναπτύξεως, οἷα ἐξ αὐτῶν προκύπτει. Λυπούμεθα δὲ ὅτι, δι' ἑλλειψιν εἰκόνων, δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ καταστήσωμεν καὶ εἰς τοὺς ἀπειροτέρους μᾶλλον ψηλαφητὴν τὴν τόσον ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς ταύτην ἀλήθειαν.

Πρόδηλος λοιπὸν ἀποβαίνει νῦν ἡ θεμελιώδης διαφορὰ μετὰ τῶν ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου τῆς ἑλλη-

(1) Τὴν ἐνταῦθα ἐρμηνευομένην ἰδέαν καὶ ἄλλοτε ὑπέδειξα ἐφ' ὅπως ἐχόμενος. Ἰδε Λόγ. ἐκφωνηθ. ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ 1845: ἔον ἐν τῷ β. α. τυπογρ. σελ. 4. — ὁμ. 1848 παρὰ Χ. Δουκαῖον σελ. 9. — Τὰ κατὰ τὸν πατριάρχ. Γρηγόρ. τὴν Ε' 1865. ἔον ἐν τῷ ἐθνικ. τυπογρ. τόμ. Α' σελ. 71.

νικῆς ἀγιογραφίας προκυψάντων τύπων καὶ τῶν αἰγυπτιακῶν π. χ. ἢ νινευϊτικῶν· διότι ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς ἔθνεσιν οὐδεὶς ποτε αὐτοτελὲς καλλιτεχνικός βίος προηγήθη, οὐ τινος ἐκλείποντος, αἱ ἰδέαι ἤθελον δυνηθῆναι νὰ διατηρηθῶσιν ἐν ταῖς σαθάνοις τῶν τύπων· οὗτοι ἐξ ἐναντίας παρήχθησαν αὐτοτελῶς, ὅθεν οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις δύναται νὰ παραγάγῃ ἐκεῖθεν κατ' ἰδέαν τι. Ἐν δὲ τῇ ἑλληνικῇ ἀγιογραφίᾳ συνέβη τι ὅλως διάφορον, διότι προηγηθείσης ἰσχυρᾶς καλλιτεχνικῆς ζωῆς, αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι εἶχόν ποτε καλῶς αἰσθητοποιηθῆναι, ὅθεν ὑπὸ τῶν τύπων σκιασθεῖσαι, δύνανται σήμερον ν' ἀνατελῶσι φῶτειναι. Διὰ ταῦτα καὶ πᾶσαι αἱ λεγόμεναι βυζαντινὴ εἰκόνες δὲν εἶναι ἐπιδεκτικαὶ τῆς διὰ τῆς ὑποδειχθείσης δοκιμασίας ἀναδιώσεως, καὶ ἐπομένως αἱ τοιαῦται ἀποτελοῦσι τύπους ἀναλόγους τῶν ἀνατολικῶν, καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ σκαιὰ ἐκεῖνα ἔργα τῆς σταίρας τῶν βυζαντινῶν γραμματολογίας· ὅθεν καὶ οὐδεὶς λόγος περὶ τῶν ὅλως ἀγοραίων ἔργων τῶν βαναύσων ἐκεῖνων ἀγιογράφων, μᾶλλον ἢ ἥττον τηρούντων τὸν βυζαντινὸν λεγόμενον χαρακτῆρα.

4) *Περὶ ἄλλων τινῶν γραφικῶν τεχνῶν.*

Ὡς ἐν ἐπιμέτρῳ ἐπιτάσσοντες τινὰ περὶ τῶν εἰς τὰς λοιπὰς γραφικὰς τέχνας ἀνηκόντων ἔργων, ὡς πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὴν τέχνην.

Προφανὲς εἶναι ὅτι αἱ ψηφιδωταὶ παραστάσεις καὶ αἱ ποικιλικαὶ καὶ αἱ γραφικαὶ, πηγάζουσαι ἐκ τῆς κατὰ τοὺς ἑλληνομακεδονικοὺς χρόνους καὶ πρὸ πάντων τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς, ἐπιτυχῶς καλλιεργηθείσης τέχνης τῆς ψηφιδογραφίας, αὐτῆς τῆς γραφικῆς ἠκολούθησαν τὰς τύχας περὶ ὧν διελάβομεν· ὅθεν ὡς πρὸς τὴν κυρίαν ἡμῶν ὑπόθεσιν οὐδὲν ἔχοντες νὰ προσθέσωμεν, ὑποδεικνύομεν μόνον τὰ ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει σωζόμενα καὶ μάλιστα τὰ ἐν τῇ Ἀγ. Λύρα τηρούμενα δείγματα, τὰ ἐν τῇ Ἀγ. Σοφίᾳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔτι δὲ τὰ ἐν τῇ Ἀγ. Σοφίᾳ καὶ πρὸ πάντων τὰ ἐν τῷ ἁγίῳ Δημητρίῳ καὶ ἐν τῷ Ἀγ. Γεωργίῳ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' οὐδὲ παρ' ἡμῖν ἐνταῦθα ἐλλείπουσι παραδείγματα οἷα τὰ ἐν Δαφνίῳ καὶ εἰπου ἄλλαθι.

Μνείας δὲ μόνον χάριν ἀναφέρομεν τὰ ἔργα τῆς ποικιλικῆς, ἥς ἢ παράδοσις μέχρι πρὸ μικροῦ τηρουμένη εἶχε παραγάγει λίαν εὐτεχνὰ ἔργα, ὡς βλέπομεν ἐκ τινῶν ἐπιταφίων, σωζομένων ἔτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τισιν εὐρωπαϊκοῖς μουσείοις· ἐνθα, καὶ τοὶ ἀξίως ἐκτιμωμένων αὐτῶν, ἀγνοεῖται ἡ καταγωγὴ, εἰ καὶ ἐνίοτε ἀπαντῶσιν ἐπιγραφαὶ ὀνομάτων καὶ χρονολογίας. Ἀλλὰ ταύτην τὴν ἀξιόλογον τέχνην τῆς δι' ἐλευθέρας χειρὸς ποικίσεως ἀπέπνιξεν ἡ ἐκ τῆς Ἑσπερίας διὰ τετραγωνιδίων μηχανι-

κῶς πῶς τὰ ποικίλματα κατασκευάζουσα, τὸ καλλιτέχνημα εἰς ἔργον μεταβάλλουσα ἀριθμήσεως, καὶ πᾶσαν αὐτενέργειαν καταργοῦσα.

Ἐπίσης ἀπλῆς μνείας χάριν ἀναφέρομεν καὶ τοῦ μέλανος σμάλτου (niello, σαδατίου) τὴν τέχνην, δι' ἧς ἐπὶ τοῦ ἀργύρου χαραττομένης τῆς παραστάσεως, ἐντίθεται εἰς τὰς εἰσοχὰς μίγμα μολύβδου καὶ θείου διὰ τοῦ πυρὸς ὑελούμενον. Διὰ ταύτης δὲ παρήχθησαν ἀξιόλογα τορευτικὰ καὶ γραφικὰ ἔργα τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν καλλιτεχνίαν ἀφορῶντα. Ἀλλὰ μετενεχθεῖσα εἰς τὴν Ῥωσσίαν, ἀποβαλοῦσα τὸν ἱστορικὸν κύτῃς χαρακτῆρα καὶ ἐφαρμοσθεῖσα εἰς κοινὰ σκεύη, εἶναι σήμερον ἐν τῇ Δύσει γνωστὴ ὡς Ῥωσσικὴ (travail à la russe).

5) *Περὶ κατασκευῆς ἐθνικῆς ἀγιογραφίας.*

Ἐκ τῶν εἰρημένων σαφῶς καταφαίνεται, ὅτι ἡ καθ' ἡμᾶς ἀγιογραφία εἶναι ἐπίσης σήμερον νεκρά· ἀλλ' ὅτι τὸ ἔργον τοῦ κατάρτισμοῦ ἐθνικῆς ἱερᾶς γραφικῆς εἶναι πολὺ τοῦ κατὰ τὴν μουσικὴν εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέστερον· διότι πρόκειται μόνον νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῶν πολυπληθῶν ἀγιογραφημάτων, πρὸ πάντων τοιχογραφημάτων, πάσας τὰς ἀγιογραφικὰς ὑποθέσεις. Ὑποβάλλοντες δὲ αὐτὰς εἰς τὴν ὑποδειχθεῖσαν δοκιμασίαν, ἥτοι διὰ τῆς γεωμετρικῆς καὶ ἀερίου προοπτικῆς καὶ διὰ τῆς ἀνατομικῆς ἐπανορθοῦντες τὰ ὑπὸ τῆς βαρβάρου τεχνοτυπίας ἐν αὐταῖς ἡμαρτημένα, ἀπορρίπτοντες τέλος τὰς καὶ μετὰ τὴν δοκιμασίαν ταύτην τὴν βάρβαρον αὐτῶν καταγωγὴν ἐμφαινούσας, θέλομεν ἀποκτήσει μέγαν χριστιανικὴν ἰδεὼν πλοῦτον, καὶ λεληθότως θέλομεν καταρτίσει πολύτιμον συλλογὴν, ἀποτελοῦσαν ἀξιόζηλον ἐθνικὴν ἱερὰν τέχνην, ἥτις προσαρμοζομένη εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς βίον, δύναται καὶ ν' ἀκμάσῃ ἐπ' ἀγαθῷ καὶ αὐτῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς τέχνης. Διότι τὸ θερησκευτικὸν αἶσθημα εἶναι τόσον μύχιον, εὐρὺ καὶ ὑψηλόν, ὥστε ἀποτυπούμενον εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης εὐλογον εἶναι νὰ παριστᾷ ἰδιὸν τινα χαρακτῆρα, διακρίνοντα τὰ ἱερὰ τεχνουργήματα πάντων τῶν εἰς τὰς λοιπὰς τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγκας ἀναφερομένων.

Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο καὶ κατεπίγει, διότι ἀπίστευτος εἶναι ἡ ταχύτης τῆς τῶν τοιχογραφικῶν λειψάνων καταστροφῆς, ὅσημέραι μάλιστα αὖξουσα διὰ τὴν ἐπιπολαιότητα τοῦ δακνόντος ἐκπολιτισμοῦ. Ποῦ εἶναι αἱ θαυμάσιαι ἐκεῖναι ἐν τῷ κατὰ τὴν Λεβιάδειαν ὁσίῳ Λουκᾶ εἰκόνες, ἃς ὁ ἐπὶ τούτῳ ἐκ Ῥωσσίας πεμφθεὶς Μονιγκέτης μετὰ τοσούτου ἐνθουσιασμοῦ πρὸ οὐ πολλῶν ἐτῶν ἀντέγραψε; Κατέστρεψαν αὐτὰς οἱ ἀγαθοὶ μοναχοί, διὰ νὰ λευκάνωσι διὰ κονιάματος τοὺς τοίχους! Ποῦ εἶναι τοσαῦται ἄλλαι τοιχογραφίαι, ἃς ἐνταῦθα σπουδάσας

ὁ Durand, καὶ ἐπανελθὼν διὰ τὴν ἀντιγράψαν οὐδεμίαν τῶν σημειωθεισῶν εὗρεν; Ὅθεν ἐπίσημοι τότε τεχνῖται κατέφυγον εἰς τὸν μέγαν ἐκεῖνον προστάτην τῶν τεχνῶν Λουδοβίκον τὸν Παυαρόν, ὅπως μεσιτεύσῃ παρὰ τῷ βασιλεῖ τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ὑπολειφθέντων ἐκκλησιαστικῶν μνημείων.

Τοιαύτη δ' ἐν γένει εἶναι ἡ περὶ τῶν ἐθνικῶν αἰσθημάτων καὶ συμφερόντων ἀκηδία, ὥστε ὁ ὁμογενὴς ἀγιογράφος Σπυρ. Χατζογιαννόπουλος, ὁ πολυλάκις στεφανωθείς μαθητὴς τοῦ πάλαι πολυτεχνείου, ὁ ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει, ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν παρ' ἡμῖν, σπουδάζας τὴν ἐλληνικὴν ἀγιογραφίαν, διὸ καὶ ὁ τῆς Ῥωσικῆς κυβερνήσεως ἀπεσταλμένος Σεβαστιάνοφ δι' αὐτοῦ τὰ κάλλιστα ἀντίγραφα τῶν ἐν Ἀθῶνι εἰκόνων συνήγαγε, ὁ μόνος τέλος ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ ἄξιος τοῦ ἐνόμματος ἀγιογράφος, διατελεῖ ἄγνωστος οὐ μόνον εἰς τοὺς ἔξω ὁμογενεῖς, ὧν οὐδεμία παραγγέλια αὐτῷ ἀπετάθη, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, ὥστε διὰ τὴν ἀναγκάζεται καὶ νὰ διδάσκῃ τὴν ἱερογραφίαν ἐν ἰδιωτικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις.

Ποῖον μνημεῖον, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν (1), ἀνακαλεῖ παρ' ἡμῖν τοὺς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνας τῆς τῶν πατέρων ἡμῶν γενεᾶς; Ἐπὶ τῶν ὅστων τῶν γενναίων τοῦ Καραϊσκάκη συναθλητῶν, ἀμελῶς κατὰ τὸ ἀλίπεδον τεθαμμένων, πίπτει ὁ ὑετός καὶ ἡ ἀλώπηξ ἀνασκάπτει αὐτά! Τὴν ἐν τῇ Πελοποννησιακῇ Λαύρᾳ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἀοιδίου Γερμανοῦ ὑψωθείσαν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας μόλις ἔσωσεν εὐσεβοῦντος ἰδιώτου χεὶρ ἐν ἀφανεῖ τινι τῆς Κερπενῆς ναυίδι. Τὰ κεραυνοβολήσαντά ποτε τὸν ἐχθρὸν τῆς Ἑλλάδος σκάφη ὡς ἄχρηστος ξυλεία ἐπωλήθησαν ἐν Ἑρμουπόλει ἐπὶ δημοπρασίας. Τὰ ὀλίγα περισωθέντα τρόπαια τοῦ ἀγῶνος ἐρρίφθησαν ἐν ὕγρῳ τινι καὶ σκοτεινῷ ἐνετικῷ ἐν Νεωπλῖω στρατῶνι καὶ ἀκλεῶς ὑπὸ τοῦ χρόνου κατεβρώθησαν. Ποῦ εἶναι συλλογὴ τις βιβλίων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γραμματολογίας, ἢ τῶν ἐνταῦθα ἐκδοσμένων τουλάχιστον βιβλίων καὶ ἐφημερίδων; Ἡ μὲν τοῦ ἀειμνήστου Γυλφόρδου ἐπωλήθη ἐπὶ ξένης, ὁ δ' Ἕλλην ἐν γερμανικαῖς μόνον βιβλιοθήκαις δύναται σήμερον νὰ εὕρῃ συλλογὴν τινα περιοδικῶν ἐλληνικῶν φύλλων. Ποῦ εἶναι καθέδρα τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γραμματολογίας, οἷαν πρὸ ὀλίγου καὶ αὐτοὶ οἱ Γάλλοι ἐδημιούργησαν;

Τὰ βραχέα ταῦτα περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἀκηδίας τῶν ἐθνικῶν αἰσθημάτων καὶ συμφερόντων, ἅπερ ἀκαίρως ἴσως ἐπιταράττων τὸ χαρμόσυνον τῆς τελε-

τῆς, ὡς στεναγμὸν ἀλγούσης καρδίας ἐπιτάσσω, δὲν ἐμφαίνουσιν ἄρα κατὰστασιν ἔθνους τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ συνείδησιν ἀρνούμενου, καὶ παραιτοῦντος τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ κεκληρωμένην αὐτῷ ἐντολήν, ὅπερ ἡ ἐθνοδόρος πολιτικὴ ἀπενέκρωσεν; Ὅχι· τὸ ἔθνος, ἀμέτοχον τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἀδοξίας, βαθύτερον ἡμῶν στενάζει· ἀλλ' ἡ καρδία αὐτοῦ πάλαι ἐτι θερμὴ καὶ ὁ παγετός τῆς φιλαυτίας μάτην περιέζωσεν αὐτήν καὶ ἡ πάλῃ τῆς μικροπαθείας μάτην διετάραξεν αὐτήν. Ὅχι· ἡ ἀπελπισία εἶναι αἶσθημα μικροψυχούντων. Ἡμεῖς δὲ, ἐν τῷ μέσῳ τῆς βαρυθυμίας, μὴ λησμονῶμεν ὅτι αὐτὸ τὸ περὶ ἡμᾶς φαινόμενον χάος περιέχει τῆς ἀναγεννήσεως ἡμῶν τὰ σπέρματα, λανθάνοντα τὸν ἀμβλυωποῦντα ὀφθαλμόν.

Ἡμεῖς δὲ, ὦ νέοι, οἱ τὸ μέλλον τῆς πατρίδος ἀπεικονίζοντες, τὸ μέγεθος καὶ τὸ κρίσιμον τῶν κειμένων αἰσθανόμενοι, καὶ εἰς τὴν ἀγνὴν ἐκείνην πηγὴν τῶν αἰσθημάτων τῶν τοὺς πατέρας ὑμῶν ἐμψυχούντων ποτὲ ἀνατρέχοντες, σπεύσατε ν' ἀναδειχθῇτε ἄξιοι τῆς ὑπὸ τῆς πατρίδος εἰς τὴν ὑμετέραν γενεάν ἀνατιθεμένης ἐντολῆς. Εἴθε ἐγὼ αὐτὸς πολὺς νὰ γείνω ποτε θεατὴς τῶν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ καλῶν ὑμῶν ἀγῶνων, ταύτην μόνον λαμβάνων ἀξίαν ἀμοιβὴν τῶν ὑπὲρ τῆς παιδείσεως ὑμῶν μόχθων! (1).

Αἱ Εὔχαι τῆς Πρωτοχρονίας τοῦ ἔτους 1870 (*).

Ταῦτα διδάξει θυμὸς Ἀθηναίους μὴ κελεύει,
Ὡς κακὴ πλεῖστα πόλιν δυσνομία παρέχει,
Εὐνομία δ' εὐκοσμία καὶ ἄρτια πάντ' ἀποφαίνει,
Καὶ θαμὰ τοῖς ἀδίκαις ἀμφιτίθῃσι πέδας.

ΣΟΛΩΝ.

Ἐάν τὸ νερὸν ὁ χρόνος ἀγαπητοί, περνάει·
Ἐάν ποταμὸς ποῦ τρέχει, καὶ πίσω δὲν γυρνάει·
Τὸ φετινὸν γεννάει τὸ περασμένον ἔτος·
Τοῦ χρόνου θα θερίσεις ὅ,τ' ἐσπείρες ἐφέτος.
Σὰς εὐχομαι, κορίτσια, καλὰ νὰ πανδρευθῇτε·
Φαγάδες καὶ μπεκρίδες, νὰ ξεκοιλιδωθῇτε·
Κρασί νὰ γίνῃ ὁ πόντος, καὶ τὰ καράβια κούπας·
Καὶ οἱ λαγοὶ ψημέναι νὰ βγαίνουν ἀπ' ταῖς τρούπαις·
Φιλήδονοι, τὰ πλούτη σὰς εὐχομαι τοῦ Κροίσσου·
Φιλάρεσκοι κυράδες, τὰ κάλλη τοῦ Ναρκίσσου.
Σοῦ εὐχομαι, Ἑλλάδα, νὰ γίνῃς Παναγία
Καὶ νὰ σοῦ κουβαλοῦνε μὲ ξεσυνερίσια,

(*) Ὁ λόγος αὗτος ἐξεφωνήθη ὑπὸ τοῦ Κυρ. Γρ. Γ. Παππαδούλου, ἐπιμελητοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐκπαιδευτηρίου, τῇ 28 Ἰαννουαρίου, κατὰ τὴν τελετὴν τῆς διανομῆς τῶν βραβείων πρὸς τοὺς ἀριστεύσαντας τῶν μαθητῶν. Σ. Π.

(*) Τὴν περὶ τοῦ ποιήματος τούτου γνώμην τῶν ἀγωνοδίκων τοῦ 1870 ἔτους ἀνάγνωθι ἐν τῷ φυλλαδ. 483 ἐν σελ. 54—56.

(1) Τὰ κατὰ τὸν πατριάρ. Γρηγόρ. Ε' σελ. 19—19'.